

पहिलो परिच्छेद

अध्ययनपत्रको परिचय

१.१ विषयपरिचय

काठमाडौँबाट ७५० कि.मि. दूरीमा रहेको सात नम्बर प्रदेशको कञ्चनपुर जिल्ला भीमदत्त नगरपालिका वडा नं. ६ मा रहेको श्रीराम जानकी टोलमा प्रचलित गौरा पर्व डोटेली जनजीवनमा भदौ महिनाको पञ्चमीदेखि अष्टमीसम्म मनाइने गौरा अथवा गमरा पर्वको विशेष महत्त्व छ। यस अवसरमा गौरीको पूजा गरिन्छ। सामूहिक रूपमा महिलाहरूबाट गरिने गौरी पूजापछि अष्टमीका दिन दुबधागो धारण गरी अठ्यावालीको गायन हुन्छ। महादेव र पार्वतीको विवाहको प्रसङ्ग भएको अठ्यावली डोटेली समाजको महत्त्वपूर्ण पौराणिक गाथा हो। तीजको दरखाने दिनदेखि नै डोटेली समाजमा गौरा पर्वको रमभ्रम प्रारम्भ हुन्छ। तर कहिले गौरा अगाडि र तीज पछाडि पर्दछ, त्यसैले कुनै वर्ष भदौ महिनाको शुक्ल पक्ष धौली वा उजाली गौरा र कुनै वर्ष कृष्ण पक्षमा काली वा आनारी गौरा पर्व मनाइन्छ।

विशेष गरी सुदूर पश्चिमाञ्चलका विभिन्न जिल्लाहरूमा यो प्रचलित छ भने अहिले पश्चिम तराई र काठमाडौँमा बसाइ सराई गरेकाहरू पनि गौरा पर्व मनाउँछन्। अष्टमी उनीहरूको मुख्य दिन हो। यस दिनलाई गौराष्टमी अथवा दुर्वाष्टमी पनि भनिन्छ। यसै दिनको पूजा र गीतलाई अठ्यावली पनि भन्ने चलन कतै कतै पाइन्छ।

यो पर्व प्रत्येक वर्ष भाद्र महिनाको शुक्ल पक्ष अथवा कृष्ण पक्षमा नेपालको सुदूरपश्चिम र मध्यपश्चिममा धुमधामका साथ मनाइन्छ। गौरा हिन्दु जातीय परम्परामा महिलाहरूद्वारा आफ्नो सौभाग्य तथा समृद्धिका लागि गरिने वर्त, पूजा र अनुष्ठान हो। विशेषतः बाहुन र ठकुरी जातिका विवाहित नारीले मनाउने यो पर्वको छुट्टै मौलिक अस्तित्व रहेको छ।

गौरा गीतमा पुरुष र महिलाको सहभागिता पाइन्छ। अन्य लोकगीत जस्तै गौरा गीत पनि परम्परित गीत हो। जुन मौखिक रूपमा एक पुस्ताबाट अर्को पुस्तामा हस्तान्तरण हुँदै आएको छ। गौरा गीत अन्तर्गत मोटामोटी रूपमा फाग, डेउडा, धमारी, वनगीत, भक्ति गीत, रीति गीत र अन्य गीत पर्दछन्। त्यसैले यस गौरा पर्वमा विशेष रूपमा गाइने गीतहरूको अध्ययन प्रस्तावित अध्ययन कार्यको विषय रहेको छ।

१.२ समस्याकथन

प्रस्तुत अध्ययन कार्यका समस्याकथनहरू निम्नलिखित रहेका छन् :

- (क) श्रीराम जानकी टोलमा प्रचलित गौरा गीतहरू केकस्ता छन् ?
- (ख) श्रीराम जानकी टोलमा प्रचलित गौरा गीतहरूको विश्लेषण केकसरी गर्न सकिन्छ ?

१.३ अध्ययनको उद्देश्य

प्रस्तुत अध्ययन कार्यको उद्देश्य यसप्रकार रहेको छ ।

- (क) श्रीराम जानकी टोलमा प्रचलित गौरा गीतहरूको सङ्कलन गर्ने,
- (ख) श्रीराम जानकी टोलमा प्रचलित गौरा गीतहरूको विश्लेषण गर्ने,

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा

गौरा गीतका बारेमा हालसम्म भएका अध्ययनलाई पूर्वकार्यको समीक्षाअन्तर्गत यसरी रीखएको छ :

चूडामणि बन्धु (२०५८) द्वारा **नेपाली लोक साहित्य**मा नामक पुस्तकमा गौरा पर्वको बारेमा सामान्य जानकारी दिइएको छ । डोटेली जनजीवनमा भदौ महिनाको पञ्चमीदेखि अष्टमीसम्म मनाइने गौरा पर्वको विशेष महत्त्व रहेको छ । यस अवसरमा महादेव र पार्वतीको विवाहको प्रसङ्ग उल्लेख भएको अठ्यावली डोटेली समाजको पौराणिक गाथा भएको कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

स्थानीय तहको वस्तुगत विवरण **कञ्चनपुरको परिचय** तथ्याङ्क कार्यालय (२०७४) मा कञ्चनपुरको परिचय, भौगोलिक अवस्था, हावापानी, धार्मिक एवम् सांस्कृतिक अवस्था, प्रमुख धार्मिक एवम् पर्यटकीय स्थलहरू, बसोबास, रहनसहन र भेषभूषा, सामाजिक अवस्था, आर्थिक तथा शैक्षिक अवस्था बारे वर्णन गरिएको छ ।

पुष्पाकुमारी शर्मा (२०७५) **शिखर नगरपालिकामा प्रचलित गौरा गीतहरूको अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र लेखेकी छन् । उनले शिखर नगरपालिकामा प्रचलित गौरा पर्वमा गाइने गीतहरू सङ्कलन तथा विश्लेषण गरेकी छन् ।

यसरी यस्ता लेखक तथा समीक्षकहरूले गौरा गीतका विभिन्न पक्षका बारेमा आ-आफ्नो धारणा व्यक्त गरेका छन् । प्रस्तुत गरेका टिप्पणीहरूलाई उपयोग गर्दै प्रचलित अध्ययन कार्यमा मैले श्रीराम जानकी टोलमा प्रचलित गौरा गीतहरूको अध्ययन गरेकी छु ।

१.५ अध्ययन कार्यको औचित्य तथा महत्त्व

गौरा पर्वमा गाइने गीतहरूको अध्ययन एवम् विश्लेषण गरी त्यहाँको रीति, चालचलन, भेषभूषा र सामाजिक गतिविधिहरूको जानकारी दिनु, साथै लोप हुन लागेका गौरा गीतहरूको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्नु नै यस अध्ययन कार्यको महत्त्व र औचित्य रहेको छ ।

१.६ अध्ययन कार्यको सीमा

नेपाली लोकसाहित्यमा लोकगीतको क्षेत्र व्यापक छ तापनि यस अध्ययन कार्यमा प्रदेश नं. सातको श्रीराम जानकी टोलमा प्रचलित गौरा गीतको मात्र अध्ययन गरिनु अध्ययन कार्यको सीमा रहेको छ ।

१.७ अध्ययन विधि

प्रस्तुत अध्ययन पत्रमा सामग्री सङ्कलन र विश्लेषण विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

१.७.१ सामग्री सङ्कलन

सामग्री सङ्कलन विधिअन्तर्गत प्राथमिक र द्वितीय गरी दुई भागमा विभाजन गरिएको छ ।

(अ) प्राथमिक सामग्री सङ्कलन

प्रस्तुत अध्ययन कार्यमा मूलतः क्षेत्रीय अध्ययन विधिको अवलम्बन गरी सामग्री सङ्कलन गरिने छ । सम्बन्धित क्षेत्रमै गएर अन्तर्वार्ता, प्रश्नोत्तर, नमूना सङ्कलन आदि विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

(आ) द्वितीयक सामग्री सङ्कलन

प्रस्तुत अध्ययन कार्यका लागि विभिन्न विद्वान्का प्रकाशित कृतिहरू, लेख, रचना तथा शोधपत्रबाट सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । साथै गीतको सैद्धान्तिक अवधारणाका निम्ति पुस्तकालय विधिबाट सामग्री सङ्कलन गरिएको छ ।

१.७.२ विश्लेषण विधि

लोकगीतको वर्गीकरण तथा विश्लेषणको मान्यताका आधारमा सङ्कलित गौरागीतहरूको विश्लेषण गरिएको छ । लोकगीतको वर्गीकरण तथा विश्लेषणको मान्यताका आधारमा सङ्कलित गौरागीतको विश्लेषण गरिएको छ ।

१.८ अध्ययनपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत अध्ययनपत्रलाई निम्नलिखित ५ परिच्छेदमा विभाजन गरी विभिन्न शीर्षक तथा उपशीर्षक समेत छुट्याएर अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ :

पहिलो परिच्छेद : अध्ययनको परिचय

दोस्रो परिच्छेद : कञ्चनपुर जिल्ला र श्रीराम जानकी टोलको परिचय

तेस्रो परिच्छेद : श्रीराम जानकी टोलमा प्रचलित गौरा गीतहरूको सङ्कलन

चौथो परिच्छेद : श्रीराम जानकी टोलमा प्रचलित गौरा गीतहरूको विश्लेषण

पाँचौँ परिच्छेद : सारांश तथा निष्कर्ष

सन्दर्भसूची

दोस्रो परिच्छेद

कञ्चनपुर जिल्ला र श्रीराम जानकी टोलको परिचय

२.१ कञ्चनपुर जिल्लाको परिचय

नेपालको मानचित्रमा कञ्चनपुर जिल्ला देशको पश्चिमी सीमानामा अवस्थित तराईको जिल्ला हो । भारतीय सीमानासँग जोडिएको साविक महाकाली अञ्चलमा पर्ने यो जिल्ला बाइसे चौबीसे राज्य रहेको बखत डोटी राज्यको सीमा क्षेत्रमा पर्दथ्यो । ऐतिहासिक पृष्ठभूमि हेर्दा नेपाल र तत्कालीन इष्ट इन्डिया कम्पनीबीच १८१६ मा भएको सुगौली सन्धिबाट कालीपारी पश्चिमको सम्पूर्ण भू-भागको ब्रिटिश इन्डियामा गाभिएको पाइन्छ । सन् १८६० को प्रत्यावर्तन सन्धि भएपछि मात्र यो क्षेत्र अर्थात् कैलाली, कञ्चनपुर, बाँके र बर्दियासम्मको तराई खण्ड नयाँ मुलुकको रूपमा नेपालमा आबद्ध भएको पाइन्छ । त्यस उप्रान्त छुट्टै जिल्लाको रूपमा अस्तित्वमा आएको यस जिल्लाको सदरमुकाम साविक श्रीपुर गाउँ विकास समितिको बेलौरी बजारमा रहेको र सोही बजारको कञ्चनपुर नामक गाउँबाट जिल्लाको नामाकरण हुन गएको हो भन्ने केही इतिहासविद्हरूको भनाइ रहेको छ । वि.सं. २०१९ सालपछि यसको सदरमुकाम महेन्द्रनगर (हालको भिमदत्त नगर) सरेको देखिन्छ । साविक सुदूरपश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रमा पर्ने यो जिल्ला मौजुदा नेपालको संविधान अनुसारको राज्य पुर्नसंरचनामा प्रदेश नं. ७ अन्तर्गत पर्दछ । सुदूरपश्चिम पहाडका जिल्लाहरूबाट उच्च बसाइसराइ भएको कञ्चनपुर ती पहाडी जिल्लाहरूमा खाद्यान्न आपूर्ति गर्ने खाद्य भण्डारको रूपमा उभिएको छ (कञ्चनपुर परिचय, २०७४, पृ. १; जिल्लाको वस्तुगत विवरण, २०७४) ।

त्यसै गरी कञ्चनपुर पर्यटकीय हिसाबले पनि सुन्दर स्वच्छ रहेको पाइन्छ । यस जिल्लाका पर्यटकीय स्थलहरूमा एसियाकै दास्रो लामो महाकाली भोलुङ्गे पुल, शुक्लाफाँटा राष्ट्रिय निकुञ्ज, वेतकोट ताल, भिलमिला ताल, महन्द्र पार्क, सिद्धनाथ मन्दिर, विष्णु मन्दिर आदि रहेका छन् । त्यस्तै गरी यस जिल्लामा बसोबास गर्ने जातिहरूमा थारू, बाहुन, ठकुरी, दलित, मधेसी आदि रहेका छन् । विशेष गरी यस जिल्लामा डडेल्धुरा, बैतडी, अछाम, बझाङ जस्ता पहाडी जिल्लाबाट बसाइ सराइ भइआएका पाइन्छ । यहाँको रहन सहन सामानय किसिमको रहेको पाइन्छ । यस जिल्लाका मानिसहरूको पहिरनमा पुरुषहरूले

दाउरा सुरुवाल, पाइन्ट, सर्ट, धोती, कुर्ता लगाउँछन् भने महिलाहरूले धोती, कुर्ता सुरुवाल, चोली आदि लगाउँछन् । यस जिल्लाका मानिसहरूले प्रायः बेलुकीको खानामा रोटी र बिहानको खानामा भात खाने चलन छ । गोरस (दुध, दही) यस जिल्लाको प्रमुख भोजन हो । त्यस्तै खिर, खजुरी, निसुस्या, बाबर, लनरोट, माणा, पल्यौं, तितौरा, डुब्का, चुकानी, गौतानी जस्ता खाना विशेष अवसरहरूमा यस जिल्लामा बनाइने परिकार हुन् ।

त्यसै गरी सदरमुकाम पनि रहेको महेन्द्रनगर (भीमदत्त) बजार यस जिल्लाको प्रमुख व्यापारीक केन्द्र हो । जिल्लाको दक्षिणी क्षेत्रको बजार बेलौरी लगायत त्रिभुवन बस्तीको आई.वि.आर.डी., भलारी बजार, गुलरिया, दोधारा र चाँदनीको बालाथान, ब्रह्मदेव बजार, गड्डाचौकी यस जिल्लाका प्रमुख व्यापारीक केन्द्रहरू हुन् ।

२.१.१ भौगोलिक अवस्था

कञ्चनपुर जिल्ला पूर्वमा कैलाली, उत्तरमा डडेल्धुरा जिल्ला र पश्चिम तथा दक्षिणमा मित्र राष्ट्र भारतसँग जोडिएको छ । यो जिल्ला $२८^{\circ} ३२'$ देखि $२९^{\circ} २८'$ उत्तरी अक्षांस र $८०^{\circ} ३३'$ देखि $८०^{\circ} ३३'$ पूर्वी देशान्तरसम्म फैलिएको छ । जिल्लाको कूल क्षेत्रफल १६१० वर्ग किलोमिटर मध्ये ३७ प्रतिशत भू-भाग खेतियोग्य, ५५ प्रतिशत भू-भाग वनजङ्गल र ८ प्रतिशत भू-भाग खोलानालाले ओगटेको छ । भूतलीय उचाइको हिसाबले हेर्दा यो जिल्ला समुद्री सतहबाट १६० मिटरदेखि १५२८ मिटरसम्मको उचाइमा अवस्थित छ । जिल्लाको पूर्व-पश्चिम औषत लम्बाइ ४४ किलोमिटर र उत्तर-दक्षिण औषत चौडाइ ३४ किलोमिटर रहेको छ (कञ्चनपुर परिचय, २०७४, पृ. १) ।

भौगोलिक विभाजनको आधारमा यस जिल्लालाई चुरे क्षेत्र, भावर क्षेत्र र तराईको मैदान गरी तीन भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ । महाकाली, जोगबुडा, चौधर, मोहना, स्याली, वनारा, डोडा, सोन्वरा नदीहरू यस जिल्ला भएर बग्ने प्रमुख नदीहरू हुन् । महाकाली बाहेक अन्य सबै नदीहरूको मुहान चुरे पर्वत श्रृङ्खला रहेको छ । (स्थानीय तहको वस्तुगत विवरण, २०७४) ।

२.१.२ हावापानी

जलवायुको दृष्टिकोणले कञ्चनपुर जिल्लामा उष्ण तथा उपोष्ण प्रकारको हावापानी पाइन्छ । यहाँ वार्षिक सरदर १७७१.५ मिलिलिटर वर्षा हुने गर्दछ । विशेषतः जेठदेखि भाद्र महिनासम्म निकै गर्मी हुने यस जिल्लामा पौष र माघ महिनामा निकै जाडो हुन्छ । गर्मी

याममा यहाँको तापक्रम अधिकतम् ४३ डिग्री सेल्सियससम्म पुग्दछ भने हिउँदमा न्यूनतम ३ डिग्री सेल्सियससम्म भर्ने गर्दछ । यहाँको जलवायुमा प्रचुर मात्रामा आर्द्रता पाइन्छ, जुन सरदर ७१.१६ प्रतिशत रहने गर्दछ । यस जिल्लाको १२ महिनाको औषत तापक्रम र वर्षाको विवरण तलको तालिकामा दिइएको छ ।

क्र.सं.	महिना	अधिकतम् तापक्रम (डिग्री सेल्सियस)	न्यूनतम तापक्रम (डिग्री सेल्सियस)	औषत तापक्रम (डिग्री सेल्सियस)	औषत वर्षा (मि.मि)
१.	वैशाख	३७.५	२२.२	२९.२	४६.२
२.	जेठ	३६.७	२४.९	३१.१	२४५.२
३.	असार	३३.४	२५.१	२९.३	५३४.५
४.	साउन	३३.०	२४.९	२९.२	४९०.२
५.	भाद्र	३२.५	२३.५	२८.६	२८६.५
६.	असोज	३०.८	१८.०	२४.९	४७.६
७.	कार्तिक	२७.६	११.८	२०.४	४.७
८.	मंसिर	२३.८	७.९	१५.६	२०.७
९.	पुस	२१.५	६.९	१४.४	२४.४
१०.	माघ	२४.१	८.४	१६.५	३५.५
११.	फागुन	२९.४	१२.२	२०.१	१५.९
१२.	चैत्र	३९.४	१७.४	२५.४	२०.३

(स्रोत: स्थानीय तहको वस्तुगत विवरण, कञ्चनपुर, २०७४)

२.१.३ धार्मिक एवं सांस्कृतिक अवस्था

धार्मिक दृष्टिकोणले हेर्दा यस जिल्लामा अधिकांश हिन्दु धर्मालम्बीहरूको बसोबास रहेको देखिन्छ । पछिल्लो राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार यहाँको कूल जनसङ्ख्या (४५१,२४८ जना) को ९५ प्रतिशत हिन्दु, २.६५ प्रतिशत क्रिश्चियन, १.१५ प्रतिशत बुद्ध धर्मावलम्बीहरू र बाँकी प्रकृति पूजक, इस्लाम, किराँत लगायतका धर्म मान्ने समुदायका मानिसहरूको बसोबास रहेको पाइन्छ । यहाँको पहाडी समुदायका अधिकांश मानिसहरूले धर्मको रूपमा सनातन हिन्दु धर्म र भाषाको रूपमा डोटेली भाषालाई स्वीकारेको देखिन्छ । पहाडी समुदायबाट वेदमूलक आर्य-संस्कृतिका विधि-विधान र रामायण, महाभारत पूराण आदि धर्म ग्रन्थहरूको आधारमा ती विषयहरूलाई लोकभाषा, लोकलय, लोकधुन र लोकशैलीमा हालेर लोकजीवनको सेरोफेरो सित तादम्यता मिलाई आफ्नोपन भल्काउने गरी देउडा, रनपुतला, फाग, सँगुन आदिको रूपमा विशेष अवसरहरूमा प्रस्तुत गरिन्छ । यो समुदायको पहिचान नै आफ्नो विशिष्ट भाषिक र सांस्कृतिक मौलिकपना नै हो । गौरा, दशैं, तिहार, होली र विशु यो समुदायले मनाउने प्रमुख चाडपर्वहरू हुन् । गौरा र होलीमा लोकलयमा देउडा खेल खेल्ने गरिन्छ भने दशैंमा विभिन्न देवीदेउताका शक्ति पीठहरूमा राँगा, बोका लगायतका

पशुपन्त्रीहरूको बली दिई जात्रा गर्ने चलन रहेको छ । थारू समुदायको अलगगै परम्परा र संस्कार रहेको पाइन्छ । उनीहरूले मागी पर्वलाई विशेष पर्वको रूपमा मनाउने गर्दछन् । अन्य आदिवासी जनजाति समुदायले पनि आ-आफ्नो संस्कार र परम्परा अनुसारका क्रियाकलापमा संलग्न हुँदै आएको पाइन्छ (केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०६८) ।

धर्म	जम्मा		पुरुष		महिला	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
हिन्दु	४२९,०८२	९५.१	२०५,६४७	९५.२	२२३,४३५	९५.०
बौद्ध	५,१८३	१.१	२,४१३	१.१	२,७७०	१.२
इस्लाम	४६१	०.१	२७८	०.१	१८३	०.१
किराँत	२५	०.०	१२	०.०	१३	०.०
क्रिश्चियन	११,९६२	२.७	५,४४६	२.५	६,५१६	२.८
प्रकृति	३,६९९	०.८	१,८७१	०.९	१,८२८	०.८
वोन	०	०.०	०	०.०	०	०.०
जैन	०	०.०	०	०.०	०	०.०
बहाई	४३२	०.१	१९१	०.१	२४१	०.१
शिख	०	०.०	०	०.०	०	०.०
उल्लेख नभएको	४०४	०.१	१८४	०.१	२२०	०.१
जम्मा	४५१,२४८	१००.०	२१६,०४२	१००.०	२३५,२०६	१००.०

(स्रोत: स्थानीय तहको वस्तुगत विवरण, कञ्चनपुर २०७४; जिल्लाको वस्तुगत विवरण, २०७०)

२.१.४ प्रमुख धार्मिक एंवम् पर्यटकीय स्थलहरू

कञ्चनपुर जिल्ला धार्मिक पर्यटन तथा पर्यटनको दृष्टिकोणले निकै महत्त्वपूर्ण जिल्ला मानिन्छ । प्रसिद्ध सिद्धनाथ र वैजनाथ मन्दिर धार्मिक सम्पत्तिको रूपमा रहेका छन् भने शुक्लाफाटा राष्ट्रिय निकुञ्जलाई प्राकृतिक पर्यटकीय सम्पदा मान्न सकिन्छ । पछिल्लो समयम निर्मित महाकाली भोलुङ्गे पुलले पनि निकै मात्रामा पर्यटकहरू आकर्षित गरेको छ ।

क्र.सं.	विवरण	अवस्थिति
१	विष्णु मन्दिर	भीमदत्त नगरपालिका ३
२	शिवधाम मन्दिर	भीमदत्त नगरपालिका ४
३	सिद्धनाथ मन्दिर	भीमदत्त नगरपालिका ४
४	घटाल बाबा मन्दिर	वेतकोट नगरपालिका
५	वैजनाथ धाम, रौतेला	भीमदत्त नगरपालिका १
६	सिद्धनाथ मन्दिर	भीमदत्त नगरपालिका ९ ब्रह्मदेव
७	निङ्लासैनी भगवती मन्दिर	भीमदत्त नगरपालिका १८

८	कोटीहोम क्षेत्र	पुनर्वास नगरपालिका
९	शुक्लाफाटा राष्ट्रिय निकुञ्ज	भीमदत्त नगरपालिका १५, मभगाउँ
१०	वेतकोट ताल	वेतकोट
११	भिलमिला ताल	भीमदत्त नगरपालिका
१२	प्राचिन खण्डहर	देखतभुली
१३	महेन्द्र पार्क	भीमदत्त नगरपालिका १८
१४	कालीकिच ताल	रौतेली विचवा
१५	रानाथारू संस्कृति ग्राम	लालभाडी
१६	महाकाली भोलुङ्गे पुल	भीमदत्त नगरपालिका १३
१७	श्रीराम जानकी मन्दिर	भीमदत्त नगरपालिका ६

(स्रोत: स्थानीय तहको वस्तुगत विवरण, कञ्चनपुर २०७४)

२.१.५ बसोबास, रहनसहन र भेषभूषा

यस जिल्लामा सुदूरपश्चिमका पहाडी जिल्लाहरू दार्चुला, बैतडी, डडेल्धुरा, बझाङ, बाजुरा, डोटी र अछाम लगायत मध्य तथा पूर्वी नेपालका जिल्लाहरूबाट बसाइसराई गरी आएका वैदिक आर्य तथा जनजातिहरू र यहाँका रैथाने आदिवासी/जनजाति थारू समुदायका मानिसहरूको बाहुल्यता रहेको देखिन्छ। पहाडी समुदायमा खासगरी बैतडी र डडेल्धुरा जिल्लाबाट बसाइसराई गरी आएका परिवारहरूको बाक्लो उपस्थिति रहेको पाइन्छ। अन्य धेरै समुदायका मानिसहरूको पनि अल्पसङ्ख्यकको रूपमा यस जिल्लामा बसोबास गरेको देखिन्छ। प्रायः छरिएर रहेका आवासिय घरहरूमा कच्ची सडरचनाको आधिक्यता रहेको छ। शहरी क्षेत्रमा भने पक्की घरहरूको निर्माणले तिब्रता पाउँदै गएको देखिन्छ। पोशाकको रूपमा पहाडी समुदायका पुरुषहरूले धोती, काछबन्दी, जामा र भोटो जस्ता पहिरनका साथै सिरमा पगरी र कम्मरमा पटुका बाँध्ने गर्दछन्। स्त्रीहरूले खुट्टामा चाँदीका कल्ली, हातमा चाँदीका बाला, औँलामा औँठी घाँटीमा चाँदीको सुता, सुनको गोफला, छेको, नाकमा सुनको नथु, बुलाकी, कानमा सुनको बाली, ढुङ्ग्री, रिड, रल तथा टाउकोमा शिरबन्दी, काँटा आदि लगाउने प्रचलन रहेको छ। यो समुदायका मानिसहरूले प्रायः बेलुकीको खानामा रोटी र बिहानको खानामा भात खाने चलन छ। गोरस (दुध, दही) यो समुदायको प्रमुख भोजन हो। खिर, खजुरी, निसुस्या, बाबर, लन, रोट, माणा, पल्यौं, तितौरा, डुब्का, चुकानी, गौतनी जस्ता खाना विशेष अवसरहरूमा बनाइने परिकार हुन्। यस जिल्लाको दोस्रो ठूलो सांस्कृतिक समुदाय भनेको थारू समुदाय हो। यो समुदायको पनि आफ्नै विशिष्ट खालको परम्परा र संस्कारहरू रहेका छन्। यिनीहरूले बिहान बेलुकी दुवै

पटक भात नै मुख्य खानाको रूपमा खाने चलन गर्दछन् भने घर, छाउनी, माघि, होली, हरढावालाई मुख्य चाँडपर्वको रूपमा मनाउने चलन छ। चामलको पिठोबाट, बनाइने ढीकी यो समुदायको खानाको विशेष परिकार हो (कञ्चनपुर परिचय, २०७४)।

२.१.६ सामाजिक अवस्था

यो जिल्ला सामाजिक अवस्थाको दृष्टिकोणबाट निकै विविधतायुक्त रहेको पाइन्छ। पछिल्लो राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार यस जिल्लामा ५७ वटा जात/जातिको बसोबास रहेको छ भने ४० वटा मातृभाषाहरू प्रचलनमा रहेको देखिन्छ। यद्यपि जातजाति र मातृभाषाको तथ्यांकलाई केलाउने हो भने कतिपय वैदिक आर्य समुदायका मानिसहरूको अन्तिम नाम (थर) लाई जाति मानिएको भेटिन्छ। त्यस्तै मातृभाषामा पनि पहिले बसोबास रहेको ठाउँको नाउँमा “ई” विसर्ग थपेर भाषाको संज्ञा दिइएको भेटिन्छ। जस्तै अछामी, बाजुरेली, बैतडेली, दैलेखी आदि यिनीहरू भाषा हुन् वा भाषिका मात्र हुन्। यो चाँही छुट्टै अध्ययन एवम् अनुसन्धानको विषय बनेको छ। यस जिल्लामा प्रमुख जातजातिमा २८.९ प्रतिशत क्षेत्री, २५.७ प्रतिशत थारू, १६ प्रतिशत ब्राह्मण, ७.७ प्रतिशत कामी, ५.६ प्रतिशत ठकुरी मगर, २.३ प्रतिशत दमाई र बाँकी सबै ११ प्रतिशत छन्। त्यसैगरी मातृभाषा बोल्नेको जनसङ्ख्या हेर्दा डोटेली ३९.७ प्रतिशत, थारू २५.४ प्रतिशत, नेपाली १६.१ प्रतिशत, बैतडेली ५.२ प्रतिशत, बभाडी ४ प्रतिशत, अछामी २.३ प्रतिशत तथा बाँकी सबै ७.३ प्रतिशत रहेका छन् (कञ्चनपुर परिचय, २०७४)।

२.१.७ आर्थिक तथा शैक्षिक अवस्था

कृषिको लागि उपयुक्त उर्वर माटो भएको यो जिल्लाका अधिकांश घर परिवारहरू कृषि व्यवसायमा संलग्न रहेका छन्। राष्ट्रिय कृषि गणना २०६८ को नतिजा अनुसार कूल घर परिवार (२८१५२) मध्ये लगभग ८६ प्रतिशत (७०,५७३) परिवार कृषिमा संलग्न रहेका छन्। राष्ट्रिय जनगणना २०६८ को अन्तिम नतिजा अनुसार पनि विगत १२ महिनामा सम्पादन गरेको आर्थिक क्रियाकलापको आधारमा १० वर्ष वा सो भन्दा माथिल्लो उमेर समूहका लगभग ४० प्रतिशत जनसङ्ख्या कुनै न कुनै समय कृषिमा संलग्न रहेको देखिन्छ। त्यस्तै पेशा/व्यवसायको आधारमा जनसङ्ख्याको वितरण हेर्दा १० वर्ष वा सो भन्दा माथिल्लो उमेर समूहका अक्सर आर्थिक रूपमा सक्रिय कूल जनसंख्या १,६१,९२४ जना मध्ये १,१६,७६० जना (७२.११) प्रतिशत कृषि, वन, तथा मत्स्यपालनमा संलग्न कामदारहरू रहेको पाइन्छ।

कामदारको हैसियतको आधारमा जनसङ्ख्याको वितरण हेर्दा २,८११ जना रोजगार दाता, ३३,८९६ जना तलब/ज्यालामा काम गर्ने कर्मचारीहरू, १,१८,१८८ जना आफ्नै व्यवसायमा संलग्न कामदारहरू, १३३२ जना विना तलब/ज्यालाका पारिवारिक कामदार र ५६९८ जनाले आफ्नो काम गर्दाको हैसियत नखुलाएको छ । यि सम्पूर्ण तथ्यहरू केलाउँदा यस जिल्लाको मुख्य आर्थिक आधार कृषि व्यवसाय नै रहेको देखिन्छ । यद्यपि यो भारतसँग जोडिएको जिल्ला भएकाले व्यापारिक दृष्टिकोणबाट पनि महत्त्वपूर्ण मानिन्छ (जिल्ला शिक्षा कार्यालय, कञ्चनपुर) ।

पछिल्लो राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार यस जिल्लाको साक्षर दर ७०.६७ प्रतिशत (नेपालको ६५.९४ प्रतिशत) रहेको छ । यस जिल्लाको पुरुषको साक्षरता दर ८१.३५ प्रतिशतको तुलनामा महिलाको साक्षरता दर ६१.०२ प्रतिशत मात्र रहेको छ । साक्षरता दरको आधारमा कञ्चनपुर जिल्लाका ७५ जिल्ला मध्ये २० औँ स्थानमा रहेको छ । १५ वर्ष तथा सो भन्दा माथिल्लो उमेर समूहको साक्षरता दरको कुरा गर्दा यस जिल्लाको समग्र प्रौढ साक्षरता दर ६२.६२ प्रतिशत रहेको छ भने पुरुषको प्रौढ साक्षरता दर ७७.३९ प्रतिशत र महिलाको प्रौढ साक्षरता दर ५०.४७ प्रतिशत मात्र रहेको छ । कूल साक्षर जनसङ्ख्या २,८७,८२६ जना मध्ये २४,६६० जनाले मात्र प्रवेशिका तथा सो भन्दा माथिल्लो शैक्षिक स्तर प्राप्त गरेका छन् । त्यस्तै १,५७,२७० जना साक्षर पुरुष मध्ये १५,९३४ जनाले मात्र प्रवेशिका तथा सो भन्दा माथिल्लो शैक्षिक स्तर प्राप्त गरेका छन् भने १,३०,२७० जना साक्षर महिला मध्ये ८७२६ जनाले मात्र प्रवेशिका तथा त्यो भन्दा माथिल्लो शैक्षिक स्तर प्राप्त गरेका छन् । प्राप्त शैक्षिक स्तरको तथ्याङ्क हेर्ने हो भने यस जिल्लामा ठूलो जनसङ्ख्याले प्राथमिक तह पूरा गरेका छन् (कञ्चनपुर परिचय २०७४) ।

२.२ श्रीराम जानकी टोलको परिचय

कञ्चनपुर जिल्लामा पर्ने श्रीराम जानकी टोल वडा नं. ६ ऐठपुरमा पर्दछ । श्रीराम जानकी टोलको नामाकरण यहाँको धार्मिक मन्दिरको नामबाट राखिएको हो । यहाँ यस मन्दिरमा विभिन्न चाडपर्व तथा विवाह ब्रत, पुजा आदि गर्ने गर्दछन् । यस टोलमा बसोबास गर्ने अधिकांश बासिन्दाहरू पहाडबाट बसाइसराइ भई आएका छन्, जस्तै : अछाम, बझाङ, बैतडी, दार्चुला आदि ।

यस मन्दिरको स्थापना २०२७ सालमा ऐलानीदेखि नै भएको भन्ने पाइन्छ । ऐलानी खन्ने क्रममा श्रीराम र सीताको मुर्ति भेटिएका कारण यस मन्दिरको नाम श्रीराम जानकी

तथा सिद्धनाथ वैजनाथ मन्दिर राखिएको हो । यसै मन्दिरका नामबाट यस टोलको नामाकरण पनि गरिएको छ । यो मन्दिर यस टोलको प्रचलित धार्मिक मन्दिर हो । आजभोली यसको संरक्षण तथा सम्बर्द्धन गरिएको छ । यसका तीनवटा भवनहरू निर्माण गरिएका छन् । एक मन्दिरमा श्रीराम जानकीको मुर्ति राखिएको छ, दोस्रोमा सिद्धनाथ वैजनाथको स्थापना गरिएको छ भने तेस्रोमा शिवलिङ्ग तथा शिवको मुर्ति राखिएको छ । यस टोलका मान्छेहरूको धार्मिक आस्था नै मन्दिर रहेको छ (महादेव भट्टबाट प्राप्त जानकारी) ।

यस मन्दिरमा प्रायजसो सबै पर्वहरू मनाइन्छन् । विशेष गरी गौरा पर्व, विशु, तिज, पञ्चमी चैते दशैं, ऋषि पञ्चमी, दशैं, तिहार, श्रीपञ्चमी, होली आदि मनाइन्छन् । श्रीराम जानकी टोलमा बसोबास गर्ने घरधुरी ७० भन्दा बढी नै रहेका छन् । ४० हजार भन्दा बढी जनसङ्ख्या रहेको छ । यहाँ बसोबास गर्ने जातजातिमा ठकुरी, भट्ट, कलौनी, जोशी, बोकटी, ओभा, पन्त, बोहरा, चन्द, धामी, कार्की आदि रहेका छन् । यस टोलको मुख्य पर्वका रूपमा गौरा पर्व रहेको पाइन्छ । अन्य पर्वको तुलनामा यो पर्व विशेष रूपमा यस टोलमा प्रचलित रहेको छ । गौरा पर्व यस टोलमा पुर्खादेखि नै एकबाट अर्कोमा मौखिक रूपमा सदैँ आएको पाइन्छ । अहिलेसम्म यसको लिखित रचना नपाइए तापनि मौखिक रूपमा प्रचलित रहेको छ । यो पर्व यस टोलमा विशेष रुचिका साथ मनाइन्छ । यस टोलका मान्छेहरू पहाडबाट बसाइसराई गरी आएका हुन् । पहाडबाट नै गौरा पर्व यस टोलमा पनि प्रचलित भएको पाइन्छ । गौरा पर्वमा गाइने गीत सुदूरपश्चिमका जिल्लाहरूमा बोलिने डोटेली मातृभाषामा गाइएको पाइन्छ । यस टोलमा पनि डोटेली मातृभाषा बोलिन्छ । डोटेली, बभाडी, डडेल्धुरेली, अछामी, बैतडेली, दार्चुलेली, बाजुरेली भाषामा पनि यो गीत गाइन्छ । यस गीतको आफ्नै सुर र लय रहेको पाइन्छ । यसमा गाइने गीतमा गमरा देवी तथा महेश्वर अर्थात् शिव पार्वतीको विवाहको बारेमा गीतका माध्यमद्वारा प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ (महादेव भट्टबाट प्राप्त जानकारी) ।

२.३ निष्कर्ष

भौगोलिक हिसाबले तराई क्षेत्र भए पनि यो क्षेत्र सांस्कृतिक, धार्मिक, जैविक विविधताले भरिपूर्ण रहेको छ । विभिन्न जातजातिका मानिसहरू आपसमा सहयोग सद्भावका साथ मिलेर बसेका छन् । अन्य क्षेत्रमा भन्दा यस टोलमा बसोबास गर्ने स्थानीय बासिन्दाहरू वर्ष भरी विभिन्न चाडपर्वहरू हर्ष उल्लासका साथ मनाउने गर्दछन् । यी चाडपर्वले संस्कृतिको जर्गना, सामाजिक मेलमिलापका साथै आपसी सद्भाव कायम राख्ने गर्दछन् ।

तेस्रो परिच्छेद

गौरा पर्वमा गाइने गीतहरूको सङ्कलन

३.१ गौरा गीतहरूको सङ्कलन

हरेक गीत गाउँदा सगुन गीत अनिवार्य गाइन्छ ।

३.१.१ बिरुडा भिजाउँदाको गीत

सगुन गीत

सगुना दिउरे निका बोल
सगुनु बोल
सगुनु बोल, सरस्वती, लगन बोल वृहस्पती
बोल मया, सगुन बोल
सरु घर, सरस्वती
ब्रहमा घर, वृहस्पती
रामै घर, सीता रानी
राजूता पनी
सगुन बोल, सरस्वती .
लगन बोल, वृहस्पती
बोल मया, सगुन बोल
यीन सगुनु (२)
यीनु लगन त (२)

भिजाउँदाको गीत

लोलीका बिरुडा रुजन्ना (२)
टुटेकोणे, पासन नडरी गुसाई, वर्त मुइले राख्या
खोज खोज मयाश्वर, गुसाई त, पञ्च बिरुडी, खोजी दिय ।
पञ्च बिरुडी, नायीरे पाउना गुसाई, कलु बिरुडी खोजी दिय ॥
कलु बिरुडी, नाई रे पाउना त, गुरुस बिरुडी खोजी दिय ।
खोज खोज, मया स्वर गुसाई त, पञ्च बिरुडी खोजी दिय ।
पञ्च बिरुडी, नाइ रे पाउना त, मास बिरुडी खोजी दिय ।
खोज खोज मया स्वर गुसाई त, गहुँ की बिरुडी खोजी दिय ॥
पञ्च बिरुडी नाइ रे पाउना त, गहुँ की बिरुडी खोजी दिय ।
खोज खोज, मया स्वर गुसाई त, पञ्च बिरुडी खोजी दिय ॥
पञ्च बिरुडी, नाइ रे पाउन त, गुसाई गौत बिरुडी खोजी दिय ।
सवै बिरुडी, आइ रे गइथि गुसाई कलु बिरुडी नाइलै आइ थि ॥
धुँना तितुँना, मयाश्वर गुसाई त, गुसाई त, कनैयाँ नगर निसिग्यानु ।
कनैया नगरकी, कुवार चेली त, पञ्च बिरुडी हम्लै देल्यौँ ॥

भलि बिरुडी हमले रुजाई हाल्या, टुडि मुडि लैभा छौ की ।
 कनैया नगर की, कुवार चेली, तमरो खय होइ भौँ ॥
 ध्युँना तिउना, मयाश्वर गुसाइ त, मथुरा नगर निसि ग्यानु ।
 मथुरा नगर की, बुढी रे आमा त, पञ्च बिरुडी हमलि देल्यौँ ॥
 मथुरा नगर की, बुढी रे आमाले भाडधुहुरो लै दि दिहाल्यो ।
 मथुरा नगर की, बुढी रे आमाले, आदलि कुसलि लै सोधिहाल्यो ॥
 मथुरा नगर की, बुढी रे आमाले, बस्या कि बसेली दि हाल्यो ।
 ध्युँना तिउना, मयाश्वर गुसाई त, घरै लोटि ब आया ।
 मथुरा नगर की, बुढी रे आमाले, कलु बिरुडी दि हाल्यो ॥
 ध्युँना तिउना, मयाश्वर गुसाई त, धेरै लौटी ब आया ।
 लिया तमू, मयाश्वर गुसाइ त, कलु बिरुडी लिइ आया त ॥
 तेरी इज्याले, लाई लगाइ राख्या त, तेरी इज्याले चुटी राख्यो ।
 ततीकी खाइली, ततीकी बिखाली लोली, कृषि चलाइ कन खान्यौँ ॥
 ध्युँनी तिउनी, लोली गमरा देवी, कट्यौँला निसि गैइन् ।
 पिठियू लायो गाना पति गाना पति बालो त मुण्डामा कलुकी डाली ॥
 कानुनी हाल्यो, सेर थारी बौसो त, हातुनी खोतला आँसी ।
 ध्युँनी तिउनी, लोली गमरा देवी, कट्यौँल काट्टु गैइन् ॥
 आज लोली ले, कट्यौँल काट्यो त, भोल भलमलै आयो ।
 भोल लोलीले, भलमल आगो, हाल्यो पोर्की कलु बोई हाल्या ॥
 आज कलू, बोइ रे हाल्या त, भोल कलु उम्रि गया औँरी ।
 आज कल उम्रिरी गया त, भोल कलु भुत्या खुरा ॥
 तेस्रो दिनू, भूत्या खुरा भ्यानु त, चौथा दिन घसमस फूल्या ।
 पछा, दिनू घसमस फूल्या त, छया दिनु चिचला लाग्या ॥
 सता, दिनू कोसि खननु होइ गैत छता दिनु कोसी खानी होइ गै ।
 कलिया सौडाकी र कली यारी चेलील्यू त, कलुकी कोसि खान्देयौँकी ॥
 पल्ली की कोसी, केदार भूमिराज दिउँलो त, दोसरी कोसी दशरथा सौरा ।
 तेसरी कोसी, कौशिला सासु दिउँलो, चौथो, गाना पति बाला ॥
 पछौँ कोसी सुशिला नन्दु दिउँलो, छयौँ कोसी मयाश्वर गुसाइ दिउँले ।
 सतौँ मुई, लोली खाउँलो ॥
 आठौँ कोसी, सौतनी दिउँलो त, नौ नयौँ सिट्टि संसार ।
 दशौँ कोसी, दिउँलो मुइ त, तोइ जोगी धाकडा ॥
 खोज खोज, मयाश्वर गुसाइ त, सुना कुडेली खोजी दिय ।
 सुना कुडेली, नाइ रे पाउना त, रोपा कुडेली खोजी दिय ॥
 सुना कुडेली, तोइकी पुजली लोली, सिट्टि संसार उसोइ रालो ।
 दादी हुन्ना, दुबला हुन्ना लोली अरु कसैकी, नपुजाँ ॥
 रूपा कुडेली, तोइकी पुजली लोली, अरु कसैकी नपुज ।
 दादी हुन्ना, दुबला हुन्ना लोली, सिट्टि संसार उसोइ रलो ॥
 खोज खोज, मयाश्वर गुसाइ त, तामा कुडेली खोजी दिय ।
 तामा, कुडेली, तोइकी पुजली लोली, सिट्टि संसारकी नाइ लै पुज ॥
 दादी हुन्ना, दुबला हुन्ना लोली, अरु कसैकी नपुज ॥
 खोज खोज, मयाश्वर गुसाई त, पिल्या कुडेली खोजी दिय ।
 पितल्या कुडेली, तोइकी पुजली लोली, अरु कसैकी नपुज ॥

दादी हुन्ना, दुबला हुन्ना त, सिद्धि संसार उसोइ रलो ।
 खोज खोज, मयाश्वर गुसाइँ त, सान नयाँ पाल्नी खोजी दिय ॥
 साननकी पाल्नी साबकी होली लोली, तोइकीलै नभलीमली ।
 ध्युँना तितुना, मयाश्वर गुसाइ त, सानन की भाडी निसि गैइनु ॥
 साननकी भाडी है, मयाश्वर गुसाइँ त, सान नयाँ, पाल्नी तोछी लिया ।
 सान नयाँ पालली, तोइखी नाइ हो लोली, सिद्धि संसारकी लोली ॥
 ध्युँना तितुना मयाश्वर, गुसाइँ त, सान नयाँ पाल्नी ल्याइ ब आया ।
 ल्याउन ल्याउन, कुवार चेलीउँ त, चोखाइ दुबो टिपि ल्याउन ॥
 काँहै लिउ मुई, चोखो रे दुबो टिपि म्याँम्याँ पाठिले बिटाल्यो ।
 म्याँ म्याँ पाठिले, बिटाल्याको दुबो त दोखुलै नाइ ब थिनु ॥
 ल्यानु ल्यानु, कुवार चेली त, चोखा फुल टिपि ल्याउनु ।
 काँहै लिउ मुई, चोखो रे फूल टिपि, भमरीले बिटाल्या ॥
 भमरीका, बिटाल्या फूल त, दोखुलै नाइ ब थिनु ।
 ल्यानु ल्यानु, कुवार चेली त, चोखा फल टिपि ल्यानु ॥
 काँहै लिउ मुई, चोखा रे फल टिपि, हनोबानले बिटाल्या ।
 हनोबानको, बिटाल्या फल त, दोखुलै नाई, ब थिनु ॥
 ल्यानु ल्यानु, कुवार चेली त, चोखा अक्षता ल्याउनु ।
 काँहै ल्याउनु मुई, चोखा अक्षता गेडीले बिटाल्यो ॥
 गेडीका बिटाल्या अक्षता, दोखुलै नाइ ब थिनु ।
 ल्यानु ल्यानु, कुवार चेली त, चोखाइ पिठायो ल्यानु ॥
 काँहै लिऊ मुई, चोखाइ रे पिठायो, घुमाइ किरिले बिटाल्यो ।
 घुम्याइ किरिका, बिटाल्या, पिठायो दोखुलै नाइ ब थिनु ॥
 ल्यानु ल्यानु, कुवार चेली त, चोखो गोबर ल्यानु ।
 काँहै लिऊ मुई, चोखोइ रे गोबर, गोड्या किरिले बिटाल्यो ॥
 गोड्या किरिको, बिटाल्या गोबर दोखुलै नाइ ब थिनु ।
 ल्यानु ल्यानु, कुवार चेली त, चोखोइ माटो खनी ल्याउनु ॥
 काँहै लिऊ मुई, चोखो रे माटो खनी, धौडी किराले बिटाल्यो ।
 धौडी किराले, बिटाल्याको माटो त, दोखुलै नाइ ब थिनु ॥
 ल्यानु ल्यानु, कुवार चेली त, चोखइ जल भार ल्यानु ।
 काँहै लिऊ मुई, चोखो रे जल भरी मछलीले बिट्यो ॥
 मछलीका बिट्या जल त, दोखुलै नाइ ब थिनु ।
 ल्यानु ल्यानु, कुवार चेली त, चोखी गौत ब ल्यानु ॥
 काँहै लिऊ मुई, चोखाइ रे, गौत त, बल्लै दौइ बिटाल्यो ।
 बल्लै दैइका, बिटाल्या गौत त, दोखुलै नाइ ब थिनु ॥

स्रोत व्यक्ति : जानकी देवी भट्ट

वर्ष : ६०

स्थान : ऐठपुर-६

३.१.२ बिरुडा पखाल्दाको गीत

सगुन गीत

सगुना दिउरे निका बोल
सगुनु बोल
सगुनु बोल, सरस्वती, लगन बोल वृरस्पती
बोल मया, सगुन बोल
सरु घर, सरस्वती
ब्रहमा घर, वृरस्पती
रामै घर, सीता रानी
राजूता पनी
सगुन बोल, सरस्वती
लगन बोल, वृरस्पती
बोल मया, सगुन बोल
यीन सगुनु (२)
यीनु लगन त (२)

बिरुडा धुन जाँदा बाटोमा गाइने गीत

पाणका दिज्यू, मभेलका भौँवा त, हिट दिज्यू बिरुडी धुनु (२)
धोई धाइकी, पञ्च बिरुडी त, केदार ब चढौँला ।
धोई धाइकी, पञ्च बिरुडी त, भूमिराज देवा चढौँला ॥
नडरैकी, दिदी रे बहिनी त, डाँको पो लाउंछे ।
चल दिदी, चल रे भौँवा त, पञ्च बिरुडी धोई ब ल्याउनु ॥

बिरुडा धुने ठाउँ पुग्दाको गीत

भदौँ मास, शुक्ल पञ्चमी, मुई इजु माइत बोलाया ।
हेर दादा खड्सा देउ, खडी पात्रो धैइकब यो लोली गमरा ॥
हेरा दादा खड्सा देऊ खडी पात्रो
हेरी हाल्यो खड्सा देउले, खडी पात्रो असोज यो लोली गमरा ।
हेरी हाल्यो दादाले, खडी पात्रो
फेरी हेर दादा मेरा खडी पात्रो, धैइकब यो लोली गमरा ॥
फेरी हेर दादा मेरा खडी पात्रो, कार्तिक यो लोली गमरा ।
फेरी हेयो दादाले, खडी पात्रो
हेर दादा हेर दादा, खडी पात्रो धैइकब यो लोली गमरा ॥
फेरी हेर दादा मेरा, खडी पात्रो मङ्सिर यो लोली गमरा ।
फेरी हेयो दादाले, खडी पात्रो
हेर दादा मेरा खडी पात्रो, धैइकब यो लोली गमरा ॥
हेर दादा खड्सा देउ, खडि पात्रो
फेरी हेयो दादाले, खडी पात्रो पुस यो लोली गमरा ।
फेरी हेयो दादाले, खडी पात्रो
हेर दादा मेरा खडी पात्रो, धैइकब यो लोली गमरा ॥

हेर दादा खड्सा देउ, खडि पात्रो
 फेरी हेच्यो दादाले, खडी पात्रो माघ यो लोली गमरा ।
 फेरी हेच्यो दादाले, खडी पात्रो
 हेर दादा मेरा खडी पात्रो, धैइकव यो लोली गमरा ॥
 हेर दादा खड्सा देउ, खडि पात्रो
 फेरी हेच्यो दादाले, खडी पात्रो फागुन यो लोली गमरा ।
 फेरी हेच्यो दादाले, खडी पात्रो
 हेर दादा मेरा खडी पात्रो, धैइकव यो लोली गमरा ॥
 हेर दादा खड्सा देउ, खडि पात्रो
 फेरी हेच्यो दादाले, खडी पात्रो चैत की यो लोली गमरा ।
 फेरी हेच्यो दादाले, खडी पात्रो
 हेर दादा मेरा खडी पात्रो, धैइकव यो लोली गमरा ॥
 हेर दादा खड्सा देउ, खडि पात्रो
 फेरी हेच्यो दादाले, खडी पात्रो वैशाख यो लोली गमरा ।
 फेरी हेच्यो दादाले, खडी पात्रो
 हेर दादा मेरा खडी पात्रो, धैइकव यो लोली गमरा ॥
 हेर दादा खड्सा देउ, खडि पात्रो
 फेरी हेच्यो दादाले, खडी पात्रो जेठ की यो लोली गमरा ।
 फेरी हेच्यो दादाले, खडी पात्रो
 हेर दादा मेरा खडी पात्रो, धैइकव यो लोली गमरा ॥
 हेर दादा खड्सा देउ, खडि पात्रो
 फेरी हेच्यो दादाले, खडी पात्रो असार यो लोली गमरा ।
 फेरी हेच्यो दादाले, खडी पात्रो
 फेरी हेर दादा मेरा खडी पात्रो, धैइकव यो लोली गमरा ॥
 हेर दादा खड्सा देउ, खडि पात्रो
 फेरी हेच्यो दादाले, खडी पात्रो साउन की यो लोली गमरा ।
 फेरी हेच्यो दादाले, खडी पात्रो
 फेरी हेर दादा मेरा खडी पात्रो, धैइकव यो लोली गमरा ॥
 हेर दादा खड्सा देउ, खडि पात्रो
 फेरी हेच्यो दादाले, खडी पात्रो भदौ की यो लोली गमरा ।
 फेरी हेच्यो दादाले, खडी पात्रो
 फेरी हेर दादा मेरा खडी पात्रो, धैइकव यो लोली गमरा ॥
 हेर दादा खड्सा देउ, खडि पात्रो
 असोजमास, लेऊ कटाइ छ, नाइहनो गमरीको वियो ।
 कार्तिक मास, कुकुरीको बेऊ छ, नाइ हनो गमरीको वियो ॥
 मंसिर मास गाई मुकन्छे, नाई हनो गमरीको वियो ।
 पुस मास हिउँ, तुसारो नाई हनो गमरीको वियो ॥
 फागुन मास मौरी मुकन्छे, नाई हनो गमरीको वियो ।
 चैत मास ऋतु मानान्छे, नाई हनो गमरीको वियो ॥
 वैशाख मास भुसीली बाली, नाई हनो गमरीको वियो ।
 जेठ मास धुली उड्छे, नाई हनो गमरीको वियो ॥
 असार मास लेऊ, जोताइ छ, नाई हनो गमरीको वियो ।

साउन मास हिलो बुढन्छ, नाई हनो गमरीको वियो ॥
 भदौ मास शुक्ल पक्ष, रोजी यो गमरीको वियो ।
 शुक्ल पक्ष, अष्टमी तिथि रोजी यो गमरीको वियो ॥
 शुक्ल पक्ष, सोमबार रोजियो गमरीको वियो ।
 भदौ मास, शुक्ल पञ्चमी, मुई इजु माइत बोलाए ॥
 कोरे होलो लोली गमरा देवी, को तेरा माइत बोलालो ।
 बज्या जति लाइन्या थिउं त, बाली वृद्धका छन् बुढा ॥
 भदौ मास, शुक्ल पञ्चमी, इजु मुई इजु माइत बोलाए ।
 जेठा बाबा लाइन्या थिउं त, लोली देवताका छन् चाकरी ॥
 भदौ मास, शुक्ल पञ्चमी इजु मुई इजु माइत बोलाए ।
 को रे, होलो लोली गमरा देवी, को तेरा माइत बोलालो ॥
 बाबा जति लाइन्या थिउं, गाउँका छन् भलादमी ।
 भदौ मास शुक्ल पञ्चमी, इजु, मुई इजु माइत बोलाए ।
 को रे होलो लोली गमरा देवी को तेरा माइत बोलालो ॥
 काका जति, लाइन्या थिउं त, बाली, भुईँसीका छन् भुँइसाला ।
 भदौ मास शुक्ल पञ्चमी इजु, मुई इजु माइत बोलाए ।
 को रे होलो लोली गमरा देवी को तेरा माइत बोलालो ॥
 दादा जति लाइन्या थिउं त, गोरुका छन् गोठालो ।
 भदौ मास शुक्ल पञ्चमी इजु, मुई इजु माइत बोलाए ॥
 को रे होलो लोली गमरा देवी को तेरा माइत बोलालो ।
 उति कान्छो भाईलो, तेरो त, बाकरीको छ, ग्वालो ॥
 भदौ मास शुक्ल पञ्चमी इजु, मुई इजु माइत बोलाए ।
 को रे होलो लोली गमरा देवी को तेरा माइत बोलालो ॥
 उति कान्छो, भाइलो तेरो त, काथडीको छ ग्वालो ।
 भदौ मास शुक्ल पञ्चमी इजु, मुई इजु माइत बोलाए ॥
 छनाइ बुबु, छनाइ रे आमा त, लोग्या सित माइत आउनु भयो ।
 दादाको सालो बौजुको भाइलो, सोई सित माइत आउनु भयो ॥
 छनाइ जेइज्या, छनाइ रे बाबु त, लोग्या सित माइता आउनु भयो ।
 दादाको सालो, बौजुको भाइलो, सोइ सित माइत आउनु भयो ॥
 छनाइ इज्या, छनाइ बाबा रे, लोग्या सित माइत आउनु भयो ।
 दादाको सालो, बौजुको भाइलो, सोइ सित माइत आउनु भयो ॥
 छनाइ काका, छनाइ रे काकी त, लोग्या सित माइत आउनु भयो ।
 दादाको सालो, बौजुको भाइलो, सोइ सित माइत आउनु भयो ॥
 छनाइ दादा, छनाइ रे बौजु त, लोग्य सित माइत आउनु भयो ।
 दादाको सालो, बौजुको भाइलो, सोइ सित माइत आउनु भयो ॥
 धोईं धाईं पञ्च बिरुडी, कै रे देवा चढाउँला ।
 धोईं धाईं पञ्च बिरुडी, केदार चढाउँला ॥
 धोईं धाईं पञ्च बिरुडी, कै रे देवा चढाउँला ।
 धोईं धाईं पञ्च बिरुडी, भूमिराज देवा चढाउँला ॥
 धोईं धाईं पञ्च बिरुडी, कै रे देवा चढाउँला ।
 धोईं धाईं पञ्च बिरुडी, मसन्या देवा चढाउँला ॥
 धोईं धाईं पञ्च बिरुडी, कै रे देवा चढाउँला ।

धोइँ धाइँ पञ्च बिरुडी, कैलुपाल चढाउँला ॥
 धोइँ धाइँ पञ्च बिरुडी, कै रे देवा चढाउँला ।
 धोइँ धाइँ पञ्च बिरुडी, भगवती देवा चढाउँला ॥
 धोइँ धाइँ पञ्च बिरुडी, कै रे देवा चढाउँला ।
 धोइँ धाइँ पञ्च बिरुडी, विटाकेदार चढाउँला ॥
 धोइँ धाइँ पञ्च बिरुडी, कै रे देवा चढाउँला ।
 धोइँ धाइँ पञ्च बिरुडी, नागार्जुन देवा चढाउँला ॥
 धोइँ धाइँ पञ्च बिरुडी, कै रे देवा चढाउँला ।
 धोइँ धाइँ पञ्च बिरुडी, तेत्तीसैकोटी देवा चढाउँला ॥

घर फर्किदाको गीत

भिम्या रावलले वाण हाण्यो, छोटी बैना लागी पुछेट ।
 ए भिम्या रावलले वाण हाण्यो
 पुछेट नलाग मेरी छोटी बैना, घर तेरा आवेयो भरण ॥
 पुछेट नलाग मेरी छोटी बैना
 अबेयो भरण दादा फेरी पाउँला, त तमु जसा भायलु नाइपुँ ।
 अबेयो भरण दादा फेरी पुउला
 पाँछै पाण्डु केदार चल्या, छोटी बैना लागि पुछेट
 पाँछै पाण्डु केदार चल्या
 पुछेट नलाग मेरी छोटी बैना, घर तेरा घुणीको पारो ॥
 पुछेट नलाग मेरी छोटी बैना
 घुणीको पारो दादा फेरी पाउँला, तमु जसा भाएलु नाइपुँ ।
 घुणीको पारो दादा फेरी पाउँला ॥
 पाँछै पाण्डव केदार चल्या, छोटी बैना लागि पुछेट ।
 पाँछै पाण्डव केदार चल्या
 पुछेट नलाग मेरी छोटी बैना, घर तेरा सासु ससुरा ॥
 पुछेट नलाग मेरी छोटी बैना
 सासु ससुरा दादा फेरी पाउँला, तमु जसा भायलु नाइपुँ ।
 सासु ससुरा दादा, फेरी पाउँला
 पाँछै पाण्डव केदार चल्या, छोटी बैना लागि पुछेट
 पाँछै पाण्डव केदार चल्या
 पुछेट नलाग मेरी छोटी बैना, घर तेरा काखीको बालो ॥
 पुछेट नलाग मेरी छोटी बैना
 काखीको बालो दादा फेरी पाउँला, तमु जसा भायलु नाइपुँ ।
 काखीको बालो दादा, फेरी पाउँला
 पाँछै पाण्डव केदार चल्या, छोटी बैना लागि पुछेट
 पाँछै पाण्डव केदार चल्या
 पुछेट नलाग मेरी छोटी बैना, घर तेरा अबेयो भरण ॥
 पुछेट नलाग मेरी छोटी बैना
 अबेयो भरण दादा फेरी पाउँला, तमु जसा भायलु नाइपुँ ।
 अबेयो भरण दादा, फेरी पाउँला
 पुछेट नलाग मेरी, छोटी बैना

भिम्या रावलले वाण हाण्यो, छोटी बैना लागि पुछेट ॥
 भिम्या रावलले वाण हाण्यो
 चरी वार दादा ढुडि पार, पापु गाठाई रै गयो ।
 चरिवार दादा ढुडिपार
 भिम्या रावलले वाण हाण्यो, पापु गोठाई रै ब गयो ॥
 भिम्या रावलले वाण हाण्यो
 पुछेट नलागु मेरी, छोटी बैना घर तेरा सासु सुसरा ।
 पुछेट नलागु मेरी, छोटी बैना
 सासु ससुरा दादा फेरी पाउला, तमुजसा भायुल नाइपुँ ॥
 सासु ससुरा दादा फेरी पाउला
 उकाली ओराली बैना, पाऊँ खडन्ना तम बैना कसाइ हिट्ल्यौँ ।
 उकाली ओराली बैना, पाऊँ खडन्ना ॥
 जय पायो हिटन्नी कुन्धा माय, उसइ पाय हमलै हिट्ला ।
 जय पायो हिटन्नी, कुन्धा माय
 उकाली ओराली बैना, भोक लगानी तम बैना के खानी खाल्यौँ ॥
 उकाली ओराली बैना, भोक लागली
 ज्या खानी खान्नी कुन्धा माय, तेई खानी हमलै खुँला ।
 जे खानी खान्नी, कुन्धा माय
 उकाली ओराली बैना, जाडि होली तम बैना के लगाउँली ॥
 उकाली ओराली बैना, जाडि होली ।
 ज्या लाइनी लाइनीन, कुन्धा माय, तेइ लाइनी हमलै लाउँला ॥
 ज्या लाइनीन लाउलीनु, कुन्धा माय
 थोक नाचु थोक नाचु भिम्या रावल, धर्ती बेवर पणी गया ।
 थोक नाच दादा मेरा भिम्या रावल
 सुनकी आँगनी माई त, मुई नाचुलो, धर्ती बेवर कस्याई पण्या ॥
 सुनकी आँगनी माई त, मुई नाचुलो
 थोक नाचु दादा मेरा, भिम्या रावली धर्ती बेवर पणी गया ।
 थोको नाच थोको नाच भिम्या रावल
 सर्क बोणोली जनि, मुई नाचुलो धर्ती बेवर कस्याई पण्या ॥
 सर्क बोणोली जनि मुई नाचुलो
 थोक नाचु दादा मेरा, भिम्या रावली धर्ती बेवर पणी ग्यानु ।
 थोको नाच थोको नाच भिम्या रावल
 गाड गेरणी जनि मुई नाचुलो, धर्ती बेवर कस्याई पण्या ॥
 गाड गेरणी जनि मुई नाचुलो

स्रोत व्यक्ति : जानकी देवी भट्ट

वर्ष : ६०

स्थान : ऐठपुर-६

३.१.३ कुन्नुनान गयाको गीत (सप्पतमी औासेक)

सगुन गीत

सगुना दिउरे निका बोल
सगुनु बोल
सगुनु बोल, सरस्वती, लगन बोल वृरस्पती
बोल मया, सगुन बोल
सरु घर, सरस्वती
ब्रहमा घर, वृरस्पती
रामै घर, सीता रानी
राजूता पनी
सगुन बोल, सरस्वती
लगन बोल, वृरस्पती
बोल मया, सगुन बोल
यीन सगुनु (२)
यीनु लगन त (२)
सर्क लोग है, चलि आइनु लोली गमरा, हिम हिमाञ्चल उज्यालो ।
हिमाञ्चल है, चलि आइन लोली गमरा, डाँडी काँडी भैइछ उज्यालो ॥
रोडी खोली है, चलि आइन लोली गमरा, खाला खेता भैइछ उज्यालो ।
खाला खेत है, चलि आइनु लोली गमरा, दुबी चौड भैइछ उज्यालो ॥
आस बस लोली गमरा देवी, सुनका सङ्घासन बस ।
सुनका सङ्घासन केदार देवा हन्ना, हम लोली दुधकुन्ना बस्ला ॥
आस बस लोली गमरा देवी, सुनका सङ्घासन बस ।
सुनका सङ्घासन, भूमिराज देवा हन्ना, हम लोली दुध कुन्न बस्ला ॥
आस बस लोली गमरा देवी, तम लोली इतोनी क्याई बेर ।
हरद्वार जान्थ्यो, रुद्रकी माला ल्याउन्थयो, हम होइगैइ इतोनी अबेर ॥
आस बस, लोली गमरा देवी, सुनका सङ्घासन बस ।
सुनका सङ्घासन मसन्था देवा हन्ना, हम लोली दुधकुन्ना बस्ला ॥
आस बस लोली गमरा देवी, तम लोली इतोनी क्याई अबेर ।
गंगा नान गैथ्युँ, गंगा माटी लिन्थ्युँत, मुई होइगैइ इतनी अबेर ॥
आस बस लोली गमरा देवी, तम लोली इतोनी क्याई बेर ।
आस बस, लोली गमरा देवी, सुनका सङ्घासन बस ।
सुनका सङ्घासन ३३ सैँ कोटी देवता हन्ना, हम लोली दुधकुन्ना बस्ला ॥
आस बस, लोली गमरा देवी, सुनका सङ्घासन बस ।
सुनका सङ्घासन पञ्चैकोटी देवता हन्ना, हम लोली दुधकुन्ना बस्ला ॥

सज्यावली गीत

साभैँ साभैँ, सज्यावली आइनु त, सज्यावली दुवार घुमन्नीन् ।
साभैँ साँभ, सज्यावली आइनु त, सज्यावली कैँ दुवार बसौँ ॥
जसो दुवार, केदार देवा हन्ना, उई दुवार सज्यावली बसौँ ।
साँभैँ साँभ सज्यावली, आइनु त सज्यावली कैँ दुवार बसौँ ॥

जसो दुवार, लिवनी घसनी होली, तई दुवार सज्यावली बस ।
साँभै साँभ सज्यावली, आइनु त सज्यावली कै दुवार बसौ ॥
जसो दुवार, बत्ती जललीत, तई दुवार सज्यावली बस ।
साँभै साँभ सज्यावली, आइनु त सज्यावली कै दुवार बसौ ॥
जसो दुवार, भूमिराज देवा हुन्ना, तई दुवार सज्यावली बस ।
साँभै साँभ सज्यावली, आइनु त सज्यावली कै दुवार बसौ ॥
जसो दुवार, कैलपाल देवा हुन्ना, तई दुवार सज्यावली बस ।
साँभै साँभ सज्यावली, आइनु त सज्यावली कै दुवार बसौ ॥
जसो दुवार, मसन्या देवा हुन्ना, तई दुवार सज्यावली बस ।
साँभै साँभ सज्यावली, आइनु त सज्यावली कै दुवार बसौ ॥
जसो दुवार, तेत्तीसै कोटी देवा हुन्ना, तई दुवार सज्यावली बस ।
साँभै साँभ सज्यावली, आइनु त सज्यावली कै दुवार बसौ ॥
जसो दुवार, पञ्चैकोटी देवा हुन्ना, तई दुवार सज्यावली बस ।

स्रोतव्यक्ति : जानकी देवी भट्ट

वर्ष : ६०

स्थान : ऐठपुर-६

३.१.४ अठ्यावाली गीत

कहाँ फुटि उब्जीया, चन्द्रै रे सूर्य ।
हिम् हिमाञ्चल रथ उब्जीया, चन्द्रै रे सूर्य ॥
रथ उब्जीय चन्द्र सूर्य, जलैले नोएया ।
जलैले नोएया गुसाई, पुजा भ्याइ लगाया ॥
कहाँ फुटि उब्जीय, श्री रे केदार । (२)
देउँलेक गुफा उब्जीया, श्री रे केदार ॥
उब्जीया गुसाइ श्री केदार जलैले नोएया ।
जलैले नोएया गुसाई, चन्दन चढाया ॥
चन्दन चढाया गुसाई, फूलैले भरिया ।
फूलैले भरिया गुसाई, पूजा भ्याइ लगाया ॥
कहाँ फुटि उब्जीया, भूमिराजद देवा ।
भूमि फुटि उब्जीया, भूमिराज देवा ॥
उब्जीया गुसाई, भूमिराज, जललै नोएया ।
जलैले नोएया गुसाइ, चन्दन चढाया ॥
फूललै भरिया गुसाई, पूजा भ्याइ लगाया ॥
पूजा भ्याइ लगाया गुसाई, फुलैले भरिया ।
कहाँ फुटि उब्जीया, कैलुपाल देवा ।
कैलाश फुटि उब्जीया, कैलपाल देवा ॥
उब्जीया गुसाई, कैलपाल, दुधैले नोएया ।
दुधैले नोएया गुसाइ, चन्दन चढाया ॥
चन्दन चढाया गुसाई, पूजा भ्याइ लगाया ।
कहाँ फुटि उब्जीया, तेत्तीसै कोटी देवता ॥
कैलाश फुटि उब्जीया, तेत्तीसै कोटी देवता ।
उब्जीया गुसाई, तेत्तीसै कोटी, जलैले नोएया ॥
जलैले नोएया गुसाइ, दुधैले नोएया ।
दुधैले नोएया गुसाइ, चन्दन चढाया ॥
चन्दन चढाया गुसाई, पूजा भ्याइ लगाया ।
कहाँ फुटि उब्जीया, पञ्चैकोटी देवा ।
पञ्चै धाम उब्जीया, पञ्चैकोटी देवा ॥
उब्जीया गुसाई, पञ्चकोटी, जलैले नोएया ।
जलैले नोएया गुसाइ, चन्दन चढाया ॥
चन्दन चढाया गुसाई, पूजा भ्याइ लगाया ।
कहाँ फुटि उब्जीया, मयाश्वर गुसाइ ।
हिम हिमाञ्चल सुनका गिनोसा, मयाश्वर उबज्या ॥
सुनका गिनोसा साल्ली चौखि, मयाश्वर उबज्या ।
उबज्या गुसाई मयाश्वर, जलैले नोएया ॥
जलैले नोएया गुसाई, पुजा भ्याइ लगाया ।
कहाँ फुटि उब्जीगै, लोली रे गमरा ॥
खाला खेत धान बोट, लोली रे उब्जी ।
धानबोट सौँ बोट, लोली रे उब्जी ॥

कुर्जीबोट बलबोट, लोली रे उब्जी ।
 फलफूल दुबिबोट, लोली र उब्जी ॥
 उब्जी गुसाई लोली गमरा, जलैले नोएया ।
 जलैले नोएया गुसाई, चन्दन भरिया ॥
 चन्दन भरिया गुसाई, पुजा भ्याइ लगाया ।
 पूजा भ्याइ लगाया गुसाई, पोटलो पैरिया ॥
 पोटलो पैराया गुसाई, फूलैले भराया ।
 फूलैले भराया गुसाई, पाटैले बधाँया ॥
 पाटो भ्याँइ पैराया गुसाई, पूजा भ्याँइ लगाया ।
 पैहिला मास मैना देवी, प्रसुती भैइन् ॥
 एकै दिन भया रानी, दुई दिन भया ।
 दुवई दिन भया रानी, तिनै दिन भया ॥
 तिनै दिन भया रानी, चारै दिन भया ।
 सासु जति सासु हमरा, हाम्रोइ बोली सुन् ॥
 लुकुडी सुजउँनो ज्यू, के उइकी छ पाल्ली ।
 के उइकी सावन होलो, केउइकी छ पाल्ली ॥
 लैजा लैजा बुहारी, रिठीको साबुन ।
 रिठीको साबुन लैजा, साननकी पाल्ली ॥
 ध्युँनी तितुनी मैनावती, गंगा तोट गैइन् ।
 आइ मुइ धोइ रानीले, लुकुडी सुजायो ॥
 लुकुडी सुजायो रानीले, घर लैटि आइन् ।
 सासु जति सासु हमरा, मेरोइ बोल सुण ॥
 लुकुडी सुजाया सासु, कैले हाइगी फिजुँ ।
 फिजु फिजु बुहारी, कसुम सुवारी ॥
 कसुमकी हाइगी बुहारी, जनु लच्छाए ।
 गाई गोठ गैइजु रानी, गौतु गौताइ ल्याइनु ॥
 कसुम सुवाड गैइनु, लुकुडी फिजी आइनु ।
 दुबी चौड गैइनु रानी, दुबै टिपि ल्याइनु ॥
 चौथा दिन मैना रानी अइग शुद्धि भइनु ।
 दुबी चौड गैइनु रानी, दुबै टिपी ल्याइनु ॥
 पल्लीको दुबो टिपी, सूर्य जुवार्यो ।
 दोस्रो दुबो टिपी, माथा पैरियो ॥
 जुवाऱ्या दुबाले, क्यारे बरु दिन्ना ।
 जुवाऱ्या दुबाले, कन्या बरु दिन्ना ॥
 फल भाँडि भैइनु रानी, फलै टिपी ल्याइनु ।
 पल्लीको फल टिपी, सूर्य जुवार्यो ॥
 जुवाऱ्या फलले, क्यारे बरु दिन्ना ।
 जुवाऱ्या फलले कन्य बरु पाइल्यो ॥

गमरा देवीको जन्म

दायुनु हौडूँ कन्याको, भयानि बिसियो ।
 भयाँ हौडुको कन्याको मयाले परछयो ॥

कन्या भयाई जन्मी गैइछ, जसि कोइनु तसि ।
 उदिया सूर्य कन्या, पन्युकी चन्द्रमा ॥
 पलुवा डाकुली कन्या, छोल्या हल्दा जसि ।
 थाइकी हाछिनि कन्या, थाइकी भाँचिनि ॥
 एकै दिनु भया कन्या, दुई दिनु भया ।
 दुई दिनकी बाली कन्या, तीनै दिनका जसि ॥
 तिन, दिनकी बाली कन्या, चारै दिनकी जसि ।
 चारै दिनु भया कन्या, पाँचै दिनु भया ॥
 पाँछै दिनु भया कन्या, छै दिनु भया ।
 छया दिनु मैनबत्ती, हर जोइ जोगी गरी ॥
 हर जोइ ज्यू हर जोइ ज्यू, घर छौ की वन ।
 कैइकी आदेश हुन्छ, घरै छु बैसेक ॥
 कन्या जति जन्यी रैछ, होरो हाली दिया ।
 एकुनी होरो हाल्ली, हारु लै नाई आया ॥
 दोसरी होरो हाल्ली, आँखा भयाँई रङ्काया ।
 कैल्या लुहारका घर भयाँई, बनाइ हाल्या चाल्लो ॥
 तति चोखा बाहुनका आखाँ जति टाल्लो ।
 एक आनु एकु मानु, चौखि चाल राख्यो ॥
 तेसरी होरो हाल्ली, होरुलै आइ गया ।
 अरे तेरी बाली कन्या, मयाश्वर जोग ॥
 मयाश्वर जोग, जम्मी कन्या जतिराश ।
 पार्वती नामै होलो, कन्या जचि राश ॥
 ध्युँना तितुना रूप नारायण, घरै लौटि आया ।
 छैय दिनु भया कन्याको, छटि नन्नु भयो ॥
 छैय दिनु भया कन्या, सातै दिन भया,
 आठै दिनु भया, नौइ दिन भया ।
 नयाँ दिन बाली कन्याको, नवान बनायो ॥
 वर्षे दिनकी बाली कन्या, दुई वर्षकी जसी ।
 दुई वर्षकी बालि कन्या, तीन वर्षकी जसी ॥
 तीन वर्षकी बाली कन्या, आठ वर्षकी जसी ।
 आठ वर्षकी बाली कन्या, दश वर्षकी जसी ॥
 दश वर्षकी बाली कन्या, बाह्रं वर्षकी जसी ।
 बुबु भयाँई बोलन लाग्या, कन्या अवेउ रै गई ॥
 हाइ शिव सदा, बुरो जन बोल ।
 वेउ होइ ब भालो बुबु, अवेउ क्याँइ रउँलो ॥

महेश्वरसँगको भेट

भुईसि चराउन्या, वासुरी बजाउन्या कै को बेटा हैं तुई ।
 भुईसि चराउन्या, वासुरी बजाउन्या आफनै बाबाको बेटा ॥
 वारि बाट बालि कन्या विणयी, बजाउँछे ।
 पारी बाट बडु भाट, वसुरी बजाउँछ ॥
 क हो क हो बाली कन्या, तेरा बाबुको गोत्र ।

क हो क हो बाली कन्या, तमरी राशी ॥
 कन्या जति राशी मेरी, पार्वती नामु ।
 इश्वर जति बाबु हमरा, धर्ती माय ॥
 क हो क हो बाल बेटा, तमरो गोत्र ।
 क हो क हो बाल बेटा, तमरा बाबुको नाम ॥
 ईश्वर जति बाबा हमरा, धर्ती माय ।
 कौडन्नी गोत्र मेरो, उत्तमकी छया ॥
 क हो क हो बाली कन्या, तमरा बाबुको नाऊँ ।

वन विवाह गीत

तमु हमुई बाली कन्या, गोत्र मिलि गयो ।
 तमु हमुई बाली कन्या, विहे गरी हाल्लौँ ॥
 कहाँ खोजी ल्यालै, मह माला मुखि ।
 काहौँ खोजी ल्यालै बोला, सयलु बन्धाति ॥
 तमरा जबैले, हमरा तपैले यतै उब्जी भान्ना ।
 काहिँ खोजी ल्यालै बेटा, बेटुवा बाहुन ॥
 तमरा तपैलै हमरा जपैले यतै उब्जी भान्ना ।
 काहै खोजी ल्यालै लोग्या बेटुवा बाहुन ॥
 काँशिपुर है खोजी ल्युँलो बेटुवा बाहुन ।
 मथुरा नगर है खोजी, ल्याउँलो महमाल मुखी ॥
 काहैँ खोजी ल्यालै वाला, सयलु बन्धाति ।
 मथुरा नगर है खोजी ल्याउलु, सयलु बन्धाति ॥
 तमु हमुई बाली कन्या, विहे गरी हाल्लौँ ।
 आधा गोला माइती बनाया, आधा गोला पैली ॥
 बाली कन्यालेलै, बडु भाटलेलै वनै बेउ गन्यो ।
 हलुवा बलुवा सया बनाया, भेड मेउलीका लया ॥
 औँलाका पातकी पातली, लगायो, साल्ली सिन्दुर पिठायो ।
 गोप्ट्यौँलाका बटुकु बनाया, औत गौतकी तायी ॥
 बाकरीका गोल्यामुल्या घरै, जन भण्या ।
 सङ्गका सङ्गीनी भायौँ घरै, जनु भण्या ॥
 बडु भाट ले लै, बाली कन्याले लै वनै वियो होइग्यो ।
 घर जनु भण्या भायौँ, तिलै खाजा खानु ॥
 बाकरीका गोल्या मुल्या, खाजा दिन भुलि ।
 बाकरीका गोल्या मुल्या, घरै घातु लैग्या ॥
 बाली कन्या र बडू भाटैको वनै वियो भइग्यो ।
 बाली कन्या बडू भाटैको, जमुना थली वियो ॥
 क हो क हो बाली कन्या तमरा बाबुको घरु ।
 को रे बाटो भालो कन्या, तमरा बाबाका घर ॥
 दायाँ बाटो भालो लोग्या, श्री रे केदार ।
 बायाँ बाटो भालो लोग्या, मेरा बाबाकी घर ॥
 तमरा बाबाकी घरु कन्या, के की चिनारी ।
 चिणिकी चौपाति होली, साभा लागि रली ॥

मेरा बाबाका माल अघि, दानैवादी घोडी ।
 दनुवादी घोडी होली, दनुवादी हात्ती ॥
 राना चना भुईसि हन्ना, रोल्या पोल्या बल्लु ।
 बाबा ज्यूका मालै अघि, रानाचाना भुइसि ॥
 भुपुवा कुकुर होलो, लखमा बिराली ।
 भिड्या बैकनु होलो, कनौली आई आदो ॥
 तमरा बाबाकी घर कन्या, के भेष आउंलो ।
 जोगीको भेष पैरी, आस्या बाबा ज्यूका घर ॥
 ध्युंनी तिउंनी बालीकन्या, गोरु लैगइव घर ।
 खानु खानु बाली कन्या, बासी भातु खानु ॥
 गोल्या मुल्याका बाजु मय्यानु, गोल्या पाजु गय्यो ।
 बांसी भात नाई खान्या हुं, खाजा गेडा दिया ॥
 तोरे चेली पाल्ला है त, भुपुवा कुकुर कन पाल्या ।
 भुपुवा कुकुर पाल्या थ्युं त, देली परे दिनो ॥
 लखमा बिराली पाल्या थ्युं त, मुसी मारी दिनो ।
 तोरे चेली कठै लाडी, क्याँइ पाल्या हुं मुइले ॥
 तोरे चेली पाल्दा है त, गयाँ भ्याँइ कन बगाया ।
 तोरे चेली पाल्या मैले, वनै वियो गरी ॥
 तोरे चेली पाल्ला है त, अग्नि कन जलाया ।

महेश्वरसंगको विवाहको गीत

हाइ शिव सदा शिव, बुरो जनु बाल ।
 तमु होल्यौं सासु भराइ, कन्या दुलेही ॥
 सय घडा जलैले, हरै हर नायो ।
 बार तिर्थ गैइनु रानी, अङ्गै शुद्धि गय्यो ॥
 सय घडा गोतैले नायो, धोयो रानीले ।
 पाँच गाई कल्प्यो रानीले, पापै कट्टि भयो ॥
 यो वियो मनलै, नाइ आयो ।
 कार्तिक मास रोजीयो वियो, मनैलै नाइ आयो ॥
 मंसिर मास रोजीयो वियो, मनैलै नाइ आयो ।
 पुस मास रोजीयो वियो, मनैलै नाइ आयो ॥
 माघ मास रोजीयो वियो, मनैलै नाइ आयो ।
 फागुन मास रोजीयो वियो, मनैलै नाइ आयो ॥
 चैत मास रोजीयो वियो, मनैलै नाइ आयो ।
 वैशाख मास रोजीयो वियो, मनैलै नाइ आयो ॥
 जेठ मास रोजीयो वियो, मनैलै नाइ आयो ।
 असार मास रोजीयो वियो, मनैलै नाइ आयो ।
 साउन मास रोजीयो वियो, मनैलै नाइ आयो ॥
 भरि भदै शुक्ल पक्ष रोजियो, गमरीको वियो ।
 शुक्ली पक्ष सोमबार, रोजियो गमरीको वियो ॥
 गमरी मयाश्वर वियो हेर्न को रे देवा आया ।
 गमरी मर्याश्वर वियो हेर्न केदार देवा आया ॥

के का बहान चढि केदारु आया ।
 सेती घोडी बहान चढी, केदारु आया ॥
 गमरी मयाश्वर वियो हेर्न, को रे देवा आया ।
 गमरी मयाश्वर वियो हेर्न, भूमिराज देवा आया ॥
 के का बहान चढि, भूमिराज आया ।
 भूमिका बहानु चढी, भूमिराज आया ॥
 गमरी मयाश्वर वियो हेर्न, को रे देवा आया ।
 गमरी मयाश्वर वियो हेर्न? मसन्या आया ॥
 के का बहान चढी, मसन्या आया ।
 सेती घोडी बहान चढी, मसन्या आया ॥
 गमरी मयाश्वर वियो हेर्न, को रे देवा आया ।
 के का बहान चढी, सिद्धनाथ आया ॥
 सिद्धैका बहान चढी, सिद्धनाथ आया ।
 गमरा मयाश्वर वियो हेर्न, को रे देवा आया ॥
 गमरी मयाश्वर वियो हेर्न, पाँचै पाण्डव आया ।
 के का बहान चढी, पाँचै पाण्डव आया ॥
 रथे बहान चढी, पाण्डव भाई आया ।
 गमरी मयाश्वर वियो हेर्न, को रे देवा आया ॥
 गमरी मयाश्वर वियो हेर्न, तेत्तीसै कोटी देवा आया ॥
 के का बहान चढी, तेत्तीसै कोटी आया ।
 हावाका बहान चढी, तेत्तीसै कोटी आया ॥
 गमरी मयाश्वर वियो हेर्न, को रे देवा आया ।
 गमरी मयाश्वर वियो हेर्न, पञ्चै कोटी आया ॥
 के का बहान चढी, पञ्चै कोटी आया ।
 हावाका बहान चढी, पञ्चै कोटी आया ॥

स्रोत व्यक्ति : जानकी देवी भट्ट

वर्ष : ६०

स्थान : ऐठपुर-६

३.१.५ गमरा सेलाएको गीत

सकैँ लोक है, मयाश्वर गुसाईं ले, जोलीया ब पठायो ।
तमू जति, लोली गमरा देवी, तुरुन्त घर आस ॥
सन्जाइगंगा घरै ब हुन्नीन, मुई विजाइ कि पढ्यो खाचो । (२)
सकैँ लोक है, मयाश्वर गुसाईं ले, जोलीया ब पठायो ।
तमू जति, लोली गमरा देवी, तुरुन्त घर आस ॥
गंगा सन्जा घरै ब हुन्नीन, मुई विजाइ कि पढ्यो खाचो ।
तमु विजाई लोली गमरा देवी, मयाश्वर पौरुखा रैग्या ॥
तमु जति लोली गमरा देवी, तुरुन्त घर आस ।
सकैँ लोक है मयाश्वर गुसाईं ले, जोलीया ब पठायो ॥
तमु जति लोली गमरा देवी, तुरुन्त घरै आस ।
तमु विजाई लाली गमरा देवी, गाना पति बालो भोकैँ रैग्यो ॥
तमु विजाई लोली गमरादेवी, सरस्वती कन्या भोकी रैगइ ।
सकैँ लोक है, मयाश्वर गुसाईंले, जोलीया ब पठायो ॥
तमु जति लोली गमरा देवी, तुरुन्त घरै आस ।
तमु विजाई लोली देवी, मयाश्वर लकुडी सुभाउनु रैगई ॥
तमु जति लोली गमरा देवी, तुरुन्त घरै आस ।
तमु विजाई लोली गमरादेवी, कोशिला आसु भोकी रैगई ॥
तमु विजाई लोली गमरा देवी, दशरथ ससुरा भोकाइ रैग्या ।
सकैँलोक है मयाश्वर गुसाईंले, जोलिया ब पठायो ॥
तमु जति लोली गमरा देवी, तुरुन्त घरै आस ।
तमु विजाई लोली गमरा देवी, राना चाना भुईंसि भोकैँ रैग्या ॥
तमु जति लोली गमरा देवी, तुरुन्त घरै आस ।
सकैँ लोक है मयाश्वर गुसाईंले, जोलीया ब पठायो ॥
तमु जति लोली गमरा देवी, तुरुन्त घरै आस ।

गमरा देवी घर जाँदाको गीत

बाबाकी मभ्केली जीया रडी भडीलो, जीया सुना भीणै रैगइ, रडी भडीलो ।
आसे बुवा लोली गमरा, रडी भडीलो बुवा तोखि सैतुलो, रडी भडीलो ॥
गोठका भरना जिया रडी भडीलो, जिया सुना भीणै रैगइ रडी भडीलो ।
उपरी भदौँ मास, रडी भडीलो, बुवा तई लोली आसे रडी भडीलो ॥
गोठकी सुना विणै रडी भडीलो, लोली तोइखि सैतुलो रडी भडीलो ।
धन पुउला जिया मेरी रडी भडीलो, जिया लुकुडी भेरी रैगइ रडी भडीलो ॥
आसे बुवा लोली गमरा रडी भडीलो, बुवा तोखि सैतुलो रडी भडीलो
कानका गलेयो जीया रडी भडीलो, जीया मुखि सैतुन राख्या रडी भडीलो ।
सैतना सैतुलो रडी भडीलो, लोली खैबुडी भाली रडी भडीलो ॥
टाटुकी हरेवा जीया रडी भडीलो, जीया मुखि सैति राख्या रडी भडीलो ।
सैतुना त सैतुलो रडी भडीलो, लोली खैबुडि भाली रडी भडीलो ॥
आइकि ऐ जीया रडी भडीलो, जीया मुखि सैति राखे रडी भडीलो ।
सैतना त सैतुलो रडी भडीलो, बुवा चिति लागि भाली रडी भडीलो ॥
जातकी घग्गीया जीया रडी भडीलो, जीया मुखि सैति राख्या रडी भडीलो ।

सैतुना सैतुलो रडी भडीलो, लोली निर्मली होई भाली रडी भडीलो ॥
 आडकी ऐना मेरी, खुसुनु भाँई लाग्या ।
 खुसुनु दे खुसुनु दे, मुई आफू पुऱ्याउलो ॥
 जानकी घग्ररीया मेरी, खुसुनु भाँई लाग्या ।
 खुसुनु दे खुसुनु दे, मुई आफू पुऱ्याउलो ॥
 कानैका कालेडु मेरी, खुसुनु देई लाल्या ।
 खुसुनु दे खुसुनु दे, मुई आफू पुऱ्याउलो ॥
 नककी नथिया जीया, खुसुनु दे भाँई लाग्या ।
 खुसुनु दे खुसुनु दे, मुई आफू पुऱ्याउलो ॥
 टाटुकी हरेवा मेरी, खुसुनु भाँई लाग्या ।
 खुसुनु दे खुसुनु दे, मुई आफू पुऱ्याउलो ॥
 कि बालो पाल्दे, कि बालो मारें, बालो भलाई जनु मारै ।
 कठै बालो भलाई जनु मारै
 मेलका दाना जति मेली रै छ, बालो भट्टका दाना जनि भट्टि ॥
 कठै भट्ट दाना, जति भट्टि
 कि बालो पहिहाल, कि बालो मारि, बालो भलाई जनु मारै ।
 कठै बालो भलाई जनु मारै
 ए मेरा राईपति, साइ बालाकी त कति लड्यानिन ॥
 कठै कति लड्यानिन्
 बिउजि भा, बिउजि भा, राइपति साइ बाला बिउजि कन भानै ।
 कठै बिउजि कनु भानै
 ए मेरा राई पति, साइ बालाकी त कति लड्या किन् ॥
 कठै कति लड्या किन्
 सासु बराइलीले पाल्दियो बालो, नन्दु बराइलीले हेरि ।
 कठै नन्दु बराइलीले हेरी
 सौतेनी मायले मारिदियो बालो, सौतेनी मायले माऱ्यो ॥
 कठै सौतेनी मायले माऱ्या
 हाई दया खाँत, हाई काँकुरि बाला ।
 हाई दया खाँत, हाई काँकुरि
 सौतेनी मायले मारिदियो बालो, सौतेनी मायले मारी
 कठै हाई दया खाँत, हाई काँकुरि ॥

स्रोत व्यक्ति : जानकीदेवी भट्ट

वर्ष : ६०

स्थान : ऐठपुर-६

चौथो परिच्छेद

गौरा पर्वमा गाइने गीतहरूको विश्लेषण

४.१ गौरा पर्वको परिचय

हरेक समाजको आआफ्नै भौतिक, सांस्कृतिक पहिचानहरू हुन्छन् जसलाई त्यहाँको जनजीवनले अत्यन्त अपनत्वका साथ आत्मसात गरेको हुन्छ । विभिन्न संस्कार चाडपर्व मनाउनु सिङ्गो मानव जातिको पहिचान हो । दशैं, तिहार, होली, तीज, शिवरात्रि नेपालीका मुख्य चाडपर्वहरू हुन् । गौरा पर्व सुदूरपश्चिमका डोटी, डडेल्धुरा, बैतडी, बझाङ, अछाम, दार्चुला, बाजुरा, कैलाली, कञ्चनपुरका साथै मध्यपश्चिमका केही जिल्ला र भारतको कुमाउ, गढवाल, हिमाञ्चल, कान्यकुब्ज, राजस्थानमा पनि यो पर्व विशेषरूपमा मनाइन्छ ।

यो पर्व हरेक वर्ष भाद्र महिनाको शुक्ल पक्ष वा कृष्ण पक्षमा खुबै हर्षोल्लासका साथ मनाइन्छ । यो पर्व विशेषतः बाहुन र ठकुरी जातिका विवाहिता नारीहरूद्वारा गौरा, महेश्वरीको पूजा तथा व्रत उपवास गरेर साथै नाचगान रमाइलोका साथ सम्पन्न गरिने पर्व हो । यो पर्वमा शिवपार्वतीको विशेष पूजा गरिन्छ । गौरा शब्दले हिमालयकी पुत्री गौरी अर्थात् पार्वतीलाई जनाउँछ । शिवपार्वतीको विवाहसँग सम्बद्ध यस पर्वलाई महिलाहरू आफ्नो पति वा परिवारको सुखसमृद्धिको कामना गर्दै मनाउँछन् (महादेव भट्टबाट प्राप्त जानकारी) ।

यो पर्व खासगरी भाद्र शुक्ल चौथीदेखि द्वादशी, त्रयोदशी तिथिमा १० देखि १२ दिनसम्म मनाइन्छ । यस पर्वको अवसरमा केटाकेटीदेखि बूढाबूढीसम्म सबैको संलग्नता रहन्छ । विवाहिता नारीले गौरीमहेश्वरको देउडा, भजन, अठवानी यस पर्वका अवसरमा गाइने गीतहरू हुन् । यी गीतहरू हस्तान्तरित हुनुका साथै लोकवासीलाई कण्ठस्थ यी गौरा गीतहरूको कुनै लिखित प्रमाण पाइँदैन । 'बूढा मरे भाषा सरे' भनेभै पुराना पुस्ताबाट नयाँ पुस्तामा हस्तान्तरित हुँदै यसको अस्तित्वको संरक्षण विस्तारै हुँदै जान्छ ।

४.१.१ गौरा शब्दको उत्पत्ति

गौरा शब्दको उत्पत्तिसम्बन्धी विभिन्न भनाइ रहेका छन् । हिमालयकी पुत्री पार्वतीको दोस्रो नाम गौरी हो । उनका गौरी पार्वती, उमा तीनवटा नाम तीनैवटा तत्त्वसँग जोडिएका छन् । तीनै पार्वती सत्त्व, रज, तम तीनवटा गुण, सृष्टि, पालन, संहार तीनवटा कर्म, श्याम, रक्त, गौर तीनवटै वर्णहरूका विविध स्वरूपले ब्रह्मा, विष्णु, महेश्वरको

सहायक, पथप्रदर्शक र शक्तिको स्रोत बनी लक्ष्मी, सावित्री र भगवतीका नामले विराजित छन् । यिनै गौरीलाई महाकाली, महालक्ष्मी, महासरस्वती भनी भन्ने गरिन्छ । यस्ती आद्यशक्ति जगज्जननी भगवतीको गोरो वर्ण भएका कारण उनलाई गौरी भनिएको हो । तिनै गौरीको नाम अपभ्रंश भई गौरा शब्दको व्युत्पत्ति हुन गएको मानिन्छ । यही गौरा हिन्दू जातीय परम्परामा महिलाहरूद्वारा आफ्नो सौभाग्य तथा समृद्धिका लागि गरिने व्रत, पूजा र अनुष्ठान हो । स्थानविशेषका आधारमा गौरालाई कतै गौरा, गोरा, गमरा, लोली गौरा भन्ने प्रचलन पनि रहेको छ (महादेव भट्टबाट प्राप्त जानकारी) ।

४.१.२ गौरा पर्वको ऐतिहासिक मान्यता

गौरा पर्व मनाउने परम्परा कसरी र कहिलेदेखि चल्यो र किन केका लागि मनाउन थालियो यो नै यसको (गौराको) इतिहास हो ।

सत्य युगमा बाबु दक्ष प्रजापतिले यज्ञमा छोरी सती र उनका श्रीमान् शिवलाई निम्तो नदिए पनि सतीदेवी त्यहाँ आएर शिवलाई निम्तो दिन र यज्ञमा बोलाउन आग्रह गर्छिन् तर दक्ष प्रजापति शिवको निन्दा गर्छन् । त्यो सुन्न नसकेर सती अग्निकुण्डमा हाम फालेर आफ्नो जीवनलीला समाप्त पार्छिन् । सो कुरा तिनका पति (शिव)ले थाहा पाई दुःखी हुँदै सतीको शवलाई काँधमा राखेर भौँतारिँदै हिँड्छन् । त्यसरी हिँडेका शिवका काँधबाट सतीदेवीका शवका टुक्राहरू ठाउँठाउँमा भर्दै जान्छन् । जहाँजहाँ तिनका अङ्गहरू खसेका थिए, त्यहाँत्यहाँ विभिन्न धार्मिक स्थलहरू बने भन्ने मान्यता रहेको छ (महादेव भट्टबाट प्राप्त जानकारी) ।

बाबु हिमालय र आमा मेनकाबाट तिनै सतीदेवीले पुनर्जन्म लिइन् । न्वारनका लागि ज्योतिषले जन्मलग्नअनुसार पार्वतीदेवीका अवतारमा जन्म लिएको, तीन लोकका अधिपति स्वामी पाउने, गणेश नामका सन्तान पाउने बताए । गौरी सानैदेखि बालुवामा भगवान् शंकरको आकार बनाउँथिन् । एक वर्षको उमेरदेखि नै ॐ नमः शिवाय उच्चारण गर्थिन् । एकान्तमा बस्न बढी रुचाउनु, बालिकाजस्तो व्यवहार नगर्नु, साथीहरूसँग खेल नजानुले आमाबुवामा चिन्ता बढ्न थाल्यो । सारा देवगणसँग सम्बन्ध, अथाह सम्पत्ति, सुखसुविधा घरमै प्राप्त भएर पनि टोलाएर भक्तिनीजस्तो दिन बिताउन थालेपछि पार्वतीका आमाबुबा छोरीको व्यवहारबाट असन्तुष्ट देखिन थाले । दुई वर्षको सानै उमेरमा गाईवस्तु चराउन जंगलतिर जाने जिद्दी गर्नु, वनजङ्गलमा महादेवको पूजाअर्चना गर्न थालिन् । छ वर्षको उमेरमा तिनका तपस्याबाट प्रभावित भएर महादेव ढोंगी भेष धारण गरेर प्रकट भएर

तिनको परीक्षा लिन थाले । उनी सबै परीक्षामा उत्तीर्ण भएपछि महादेवले आफ्नो साक्षात् रूप देखाए । आमाबाबुको सहमतिपछि दुवै बिहे गरेर दम्पती भएर बसे (महादेव भट्टबाट प्राप्त जानकारी) । आफ्नो तपस्याको बलले गौरीले पाएको फलको सम्झना नारी प्रतिमूर्तिका रूपमा गौरीले पूजा गर्ने चलन चल्यो ।

४.१.३ गौरा पर्वको भौगोलिक क्षेत्र

नेपालमा मनाइने अन्य चाडपर्वजस्तो महत्त्वपूर्ण चाड गौरा पर्व खासगरी सुदूरपश्चिमका डोटी, डडेल्धुरा, अछाम, बझाङ, बैतडी, दार्चुला, बाजुरा, कैलाली, कञ्चनपुर जिल्लामा मुख्य रूपले मनाइन्छ । मध्यपश्चिमका केही जिल्लाका साथै भारतको कुमाउँ, गढवाल, हिमाञ्चल, राजस्थान, गुजरातमा पनि यो पर्व विशेष रूपमा मनाइन्छ (महादेव भट्टबाट प्राप्त जानकारी) ।

गौरा पर्व दशैँजस्तै धुमधामसँग हर्षोल्लासका साथ मनाइन्छ । यस पर्वका अवसरमा बिहे गरेका छोरीचेली माइत आउँछन् । साथै, परदेशिएका परदेशीहरू पनि घर फर्किन्छन् । यस पर्वमा अनिवार्य रूपमा नयाँ कपडा किन्ने गरिन्छ । यस पर्वमा बच्चादेखि लिएर युवा, वयस्क, बुढाबुढी सम्पूर्ण लोकवासी हर्षोल्लासका साथ संलग्न भएर रमाइलो गर्छन् । यस पर्वमा बाहुन र ठकुरीका विवाहिता नारीले मात्र ब्रत बस्ने परम्परा भए पनि अन्य जातिका सबै नारीपुरुष सहभागी भएर साथ मनाउने चलन रही आएको छ ।

४.१.४ गौरा पर्वका उपासक

गौरा पर्व मूलरूपमा नारीहरूको पर्व हो । यस पर्वमा नारीहरूले भक्तिभावबाट अभिप्रेरित भई विभिन्न गीत, मागल, फाग गाउने गर्दछन् । यस गौरा पर्वका उपासक नारीहरू नै हुन् । बाहुन र ठकुरी जातिका विवाहिता नारीहरू नै यसका उपासक हुन् । गौरा पर्वमा उपवास बस्ने महिलाहरू पञ्चमीदेखि नै उपवास बस्न थाल्छन् र गौरा सेलाउँदाका दिनसम्म यो कार्य चलिरहन्छ । गौरा पूजाको समयमा ब्रतालुहरू चोखो खाने र शुद्ध लगाउने गर्दछन् । प्रत्येक विहान स्नान गरेर घर लिपपोत गरेर गौरा घरमा गएर पूजा गर्ने कार्य गरिन्छ । गौरा ल्याएको दिनदेखि सेलाउँदाका दिनसम्म पूजा गरिन्छ । ब्रतालु नारी शान्त स्वच्छ मनले बसी आरती, भजन, कीर्तन, अठवाली गीतहरू गाई मनोरञ्जन गर्नुका साथै समय पनि बिताउँछन् । यसै समयमा पुराना उपासिकाले नयाँ उपासिकालाई मन्त्र, फाग सिकाउने गर्छन् (जानकीदेवी भट्टबाट प्राप्त जानकारी) ।

४.२ विरुडा भिजाउँदाको गीतको विश्लेषण

गौरापर्वको अनिवार्यता मध्येको प्रमुख विरुडा हो । विरुडा नभई गौराको पूजा हुँदैन । कलाऊ गौँ, गुरुस, मास, गौत गरी पाँच अन्न मिसाई चोखो पानीमा भिजाइन्छ । विरुडा भाद्र शुक्ल पञ्चमीका दिन घरका पूजाकोठा र गौरा घरमा भिजाइन्छ । विरुडा भिजाउँदा ब्रतालुहरूले सामूहिक स्वरमा गीत गाउँछन् ।

ब्रतालुहरूले सबभन्दा पहिले सगुन गीत गाउँछन् र विरुडा भिजाउँदा सबै सामग्रीहरू एक ठाउँमा राखि विरुडा भिजाउँदाको गीत गाउँछन् । यस गीतमा फूल, फल, अक्षता, पानी र पञ्च अन्न अर्थात् विरुडाहरूको प्रयोग गरिन्छ । गीत अनुसार नै यसका तामाको भाँडोमा भिजाउँने गरिन्छ । गीत अनुसार गीतमा शिवजीलाई पार्वतीले विरुडा भिजाउन पञ्च विरुडी खोजी दिन आग्रह गरिन् । पञ्च विरुडी नपाएमा कलु विरुडी खोज्न भनिन् । यस्तै कलु नपाएमा मास, मास नपाएमा गौँ, गौँ नपाएमा गौत, गौत नपाएमा गुरुस खोज्न भनिन् । त्यसपछि शिवजीले कलु विरुडी नपाएर कनैया नगर गएको प्रसङ्ग देखिन्छ । फेरी कनैया नगरमा कुमारी चेलीहरूलाई कलु विरुडी मागेको पाइन्छ । त्यहाँ पनि नपाएर मयाश्वर गुसाइ मथुरा नगर गएका हुन्छन् । त्यहाँ बुढी आमालाई माग्दा उनले साथमा भाड धतुरो दिएर आदलि कुसली गर्छिन् र बस्नको लागि बसेनी दियो । त्यसपछि फर्की घर जान्छन् । पार्वती कलु विरुडी लिइ आयाकी भनी सोध्दा गाली गर्छन् । फेरी पार्वतीलाई रिस उठ्छ र खेतमा कलु दाना छरेर विरुवा उम्राउँछिन् । त्यसपछि कलु विरुवाहरू छिट्टै उम्राउँछिन् । त्यसपछि कलु विरुवाहरू छिट्टै उम्री फूल फुल्दछन् र केहि दिन मै कोसा लाग्छन् । त्यसपछि पार्वतीले जोगीले केराउ कोसा माग्दा दिउँनी र पहिलो कोसा केदार भूमिराज देउतालाई दिने र दोस्रो दशरत ससुरा, तेस्रो कोशिला सासु, चौथो गणेश जी र पाँचौ शुशिला नन्द, छैटो महेश्वर, सातौ आफै खाने र आठौ सौतेनी, नौ पुरै संसारलाई दिने र दशौँ कासी मात्रै जोगीलाई दिने कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

त्यसपछि गमरा देवीले महेश्वरलाई विरुडा भिजाउनको लागि क्रमशः सुन रूपा, तामा, पितलको भाँडो खोजी दिन आग्रह गर्दा सबै संसारलाई त्यो नपुग्न सक्छ भने त्यसैले काठको भाँडो (सान नयाँ पाल्नी) बनाउन भने त्यसपछि महेश्वरले सान नयाँ भाँडो बनाएर त्यसैमा विरुडा भिजाए ।

त्यसैगरी विरुडा भिजाउँदा कुमारी केटीहरूलाई क्रमशः चोखो दुबो, गोबर, गौत, हल्दो, फूल, फल, अक्षता, पिठायो, माटो, पानी मगाए र यी सबै पहिले नै बिटालो (अशुद्ध) भएको कुरा उल्लेख गरेको पाइन्छ । जस्तै :

ल्याउनु ल्याउनु, कुमारी चेली त चोखो रे दुबो टिपि ल्याउनु ।
काहै लिउ मुई, चोखो रे दुबो टिपि म्याँ म्याँ पाठिले विटाल्यो ॥
म्याँ म्याँ पाठिले विटाल्याको दुबो त दोखुँलै नाइ थिनु

४.३ बिरुडा धुँदाको गीतको विश्लेषण

यस गीतमा पञ्चमीका दिन भिजाएका बिरुडालाई षष्ठीका दिन पखालिन्छन् । पुजा कोठाबाट बिरुडा लिँदा सगुन गाइन्छ र घरबाट बिरुडा धुँने ठाउँ पुग्दासम्म पाणका दिज्यू, मभेलाका भौवाँ त, दिज्यू बिरुडी धुँनु(२) भन्ने ती गाइन्छ ।

बिरुडा धुँदा वा पखाल्दा गमरा देवी भदौ महिना शुक्ल पञ्चमीमा आमालाई माइती घर बोलाउन आग्रह गर्छिन् । त्यस्तै गरी गमरा देवी खड्सा देउ दाईलाई खडी पात्रो हेर्न लगाउ छिन् । र गमरा कुन महिना रै छ भनी सोधिन्छन् र क्रमशः असोज, कार्तिक, मङ्सिर, पुस, माघ, फागुन, चैत्र, वैशाख, जेठ, असार, साउन, कुनै महिना गौरा हुँदैन । भदौ शुक्ल पक्षका दिन गौराका विहे हुने खड्सा दाई भन्छन् । अरु महिना किन हुँदैन भन्दा असोज महिनामा लेऊ कटाइ हुन्छ, कार्तिक महिनामा कुकुरको विहे हुन्छ, मंसिर महिनामा गाई मुकन्छे, पुस महिनामा हिउँ तुसारो हुन्छ, फागुन महिनामा मौरी मुकन्छे, चैत्र महिनामा ऋतु मानन्छे, वैशाख महिनामा भुसीली बाली हुन्छे, जेठ महिनामा धुलो उड्छ, असार महिनामा लेऊ जोताइ हुन्छ, साउन महिनामा हिलो हुन्छ, त्यसैले गमरा देवीको विहे हुँदैन भन्ने प्रसङ्ग यस गीतमा पाइन्छ । त्यस्तै गरी भदौ महिनाको शुक्ल पक्ष अष्टमी तिथी सोमबारका दिन गमरा देवीको विहे हुन्छ भनी खड्सा दादाले भनेको पाइन्छ । यसरी गमरा देवीको सौँ घाँसको आकृति तयार पारिन्छ र फेरी गमरा देवी भदौ शुक्ल पञ्चमीमा आमालाई आफूलाई माइत बोलाउन आग्रह गर्छिन् । यसरी गमरा देवीले बोलाउन भन्दा गमरा देवीको आमा तेरा को छन् रे माइति को तिमिलई माइत बोलाउँछ भनी भन्छिन् । बाजे जतिका सबै वृद्ध छन्, जेठा बाबा जतिका सबै देवताका चाकरी छन् । बाबा जतिका सबै गाउँका भलादमी छन्, काका जतिका सबै गोरुका गोठाला छन्, तिम्रो कान्छो भाई बाखाको गोठालो छ, को छ र तिम्रो को होलो तिम्रो माइत भनी भनेको पाइन्छ ।

त्यसपछि गमरा देवी बाबा हुँदा हुँदै मैले दादाको सालो भाउजुको भाई सित माइत आउनु पऱ्यो, बाजे हुँदा हुँदै आमा हुँदा हुँदै, काका हुँदा हुँदै, दादा हुँदा हुँदै मैले दादाको सालो भाउजुको भाई सित माइत आउनु पऱ्यो भनी गुनासो गर्छिन् ।

त्यसै गरी विरुडा पखाल्ने काम सकिन्छ र पखालेका पञ्च विरुडी कुन कुन देवतालाई चढाउँला भन्ने कुरा यस गीतमा गरेको पाइन्छ । त्यसै अनुसार केदार, भूमिराज, मसन्या, कैलपाल, भगवती, विटाकेदार, नागर्जुन, पञ्च काटी देवता, तेत्तीसै कोटी देवतालाई धोएका विरुडा चढाउँला भन्छन् र विरुडा पखाल्ने (धुँने) काम सकेर विरुडा लिइ घर फर्किन्छन् ।

गीत अनुसार घर फर्किदा विरुडा धोएर घर आउँदा भिम्या रावलले वाण हान्छ र सानी बहिनी पछिपछि लाग्छन् । पछि पछि सानी बहिनी आउँदा भिम्या रावल बैनीलाई पछि नलाग्न भन्छन् । सानी बैना तिम्रो घर अबेयो भरण छ, घुणीको पारो छ, तिम्रा घर सासु ससुरा छन्, तिम्रो घरमा छोरा छ, तिम्रो घरको गाईवस्तु सबै उस्तै छन्, नलाग मेरो पछि भन्दा गमरा देवी यी सबै कुरा फेरी पाइहाल्छु दादा हजुर जस्ता दाई काँहा पाउँछु र भनी भन्छन् । त्यसपछि भिम्या दाई गमरा देवीलाई उकाली ओराली कसरी हिड्छौं खुट्टा दुख्ने हुन्, भन्दा कुन्धा आमाले जस्तै हिड्छु भन्छन्, तिमीलाई भोक लाग्ला, चिसो होला, भन्दा कुन्धा आमाले जे गर्छिन् म पनि त्यहि गर्छु भनी भन्छन् । जस्तै :

उकाली ओरोली बैना, पाउँ खड्न्ना ।
जय पायो हिटन्नी कुन्धा माय, उसइ पाय हमलै हिट्ला
उकाली ओराली बैना, पाउँ खड्न्ना ॥

४.४ कुन्नान गयको गीत (सप्पतमी औसेक) को विश्लेषण

यस गीतमा पहिले सगुन गाइन्छ । त्यसपछि गमरा देवीको उत्पत्ति कसरी कहाँ भएको हो भन्ने कुराको प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । यस गीतमा सप्पतमी औसेकने काम विशेष रूपमा गरिन्छ, साथै दुब धाँगो औसेक गरि त्यसमा एउटा धागोको सात ओटा गाठो पारिन्छ ।

यस गीतमा आकाशबाट लोगी गमरा देवी हिमाञ्चलमा आएको भनिएको छ, साथै आकाशबाट गमरा देवी आउँदा हिमाञ्चल पुरै उज्यालो भएको, हिमाञ्चलबाट आउँदा डाडाँ काँडा उज्यालो भएको, डाँडा काँडाबाट आउँदा खोलानाला उज्यालो भएको, खोला नालबाट आउँदा खाला खेत उज्यालो भएको खाला खेतबाट आउँदा पुरै पृथ्वी दुबी चौड उज्यालो भएको पाइन्छ । यसरी गमरा देवीको आकाशबाट हिमाञ्चलमा आएको पाइन्छ ।

त्यसपछि आकाशबाट आएको गमरा देवीलाई सुनको सङ्घासनमा बस्न आग्रह गरिएको छ । यसरी सुनको सङ्घासनमा बस्न भन्दा गमरा देवीले त्यो सुनको सङ्घासनमा

क्रमशः केदार, भूमिराज, कैलपाल बस्छन् म त दुध कुन्न बस्ला भनी भन्छिन् । यसरी किन ढिलो गर्नु भएको गमरा देवी भन्दा रुद्रको माला लिन हरिद्वार गएको त्यसैले ढिलो भएको भन्छे । फेरि गमरा देवीलाई सुनको सङ्घासनमा बस्न आग्रह गरिन्छ । फेरी उनी सुनको सङ्घासनमा क्रमशः मसन्या देवता बस्छन् म त दुध कुन्ना बस्छु भन्छिन् । बस बस गमार देवी हजुरलाई किन यति ढिला भन्दा गंगा किनारबाट माटो लिन गकि भन्छिन् । यसरी बस्नलाई आग्रह गर्दा गमरा देवी पञ्चै कोटी देवता, तेत्तीसै कोटी देवता सुनको सिङ्घासन बस्छन् म त दुध कुन्ना बस्छु भन्छिन् । त्यसपछि सज्यावली गीतको सुरुवात हुन्छ जस्तै :

साँभै साँभ, सज्यावली आइनु त सज्यावली कै दुवार बसौँ ।
जसो दुवार, केदार देवा हन्ना, उई दुवार सज्यावली बसौँ ॥
साँभै साँभ सज्यावली, आइनु त सज्यावली कै दुवार बसौँ ।

४.५ अठ्यावाली गीतको विश्लेषण

अठ्यावाली गीत भनेको शिव पार्वतीको जन्म र विवाहको बारे गाइएको गीत हो । यस गीतमा गमरा देवीको जन्म हुनु भन्दा पहिले कुन कुन देवता कहाँ कहाँ आए, गमरा देवीको जन्म कसरी भयो, कसरी छोरी हुन, कसरी ठूली भई के के गर्थि र कसरी विवाह भयो भन्ने कुरा यसमा पाइन्छ ।

सबभन्दा पहिले धर्तामा सूर्य चन्द्रमा आएका हुन् । सूर्य चन्द्रमा रथमा धर्तीमा आएका हुन् तिनलाई पानीले नुहाएर पूजा गरेको यसमा पाइन्छ । त्यस्तै गरी गुफाबाट श्री केदार जन्मिएका र तिनलाई चन्दन, फूल चढाइ पूजा गरेको, भूमिबाट भूमिराज देवता जन्मिएका र तिनलाई पानीले नहाएको, चन्दन फूल, फल चढाएको, कैलाशबाट कैलपाल जन्मिएका तिनलाई दुधले नहाएको, चन्दन, फूल चढाइ पूजा गरेको, कैलाशबाट तेत्तीसै काटी देवता आएको र तिनलाई पानी, चन्दन, फल, फूल, धुप चढाइ पूजा गरेको, त्यस्तै पञ्चै कोटी देवतालाई जन्म पञ्चधामबाट भएको र तिनलाई पनि फूल, जल, चन्दन चढाइ पुजा गरेको पाइन्छ । यसरी तेत्तीसै कोटी देवता तथा पञ्चै कोटी देवताको जन्म भएको पाइन्छ ।

यसरी नै शिव (महेश्वर) को जन्म हिमाञ्चल सुनका गिनोस साल्ती चौखि महेश्वरको उत्पत्ति भयो र तिनलाई जल, दुध, फूल फल चढाइ पूजा पनि गरेको छ । त्यसरी नै गमरादेवीको उत्पत्ति खाला खेत धानका बोट गमराको उत्पत्ति भएको हुन्छ । धानको बोट सौँ बोट कुर्जाको बोट बलको बोट बाट गमरा देवी अर्थात् पार्वतीको उत्पत्ति भएको पाइन्छ । जस्तै :

कहाँ फुटि उब्जीया, लोली रे गमरा ।
खाला खेत धानबोट, लोली रे उब्जी ॥
धानबोट सौँबोट, लोली रे उब्जी ।
कुर्जीबोट बलबोट, लोली रे उब्जी ॥

यसरी गमरा देवीको उत्पत्ति भयो र पार्वतीकी आमा हिमालय राजाकी रानी मैनावली पहिले महिना गर्भवती भइन् । यसरी गर्भवती भएको एक दिन बित्यो, दुई दिन बित्यो, तिन दिन बित्यो, चार दिन बित्यो र मैनावतीले आफ्नी सासु आमालाई भन्छिन्, नुहाउनको लागि के लैजाउ भनी सासु आमा रिठा दानाको साबुन लैजा भनी भन्छिन् र मैनावती गंगा किनारमा गई नुहाई धुवाई गरी घर फर्किन्छिन् । अनि सासु आमालाई आफू शुद्ध भएको बताउँछिन् । र लुगा सुकाउन के गरु भनी सोधिन्छिन् र आमा कुसुम बोटमा सुकाउन लगाउँछिन् र डाली नलच्काउनु भनेर भन्छिन् । त्यसपछि रानी गाई गोठमा गइन र गौत लिइन्, कुसुम भाँडी गई दुबो टिपि चौथो दिन मैना रानीको शरीर शुद्धि हुन्छिन् र पहिले टिपेको दुबो रानी सूर्यलाई, दास्रो टिपेको दुबो टाउकोमा लगायो त्यसै गरी फल फूल टिपि पहिले सूर्यलाई र दोस्रो फलफूल शिरमा लगाउँछिन् । त्यसै जोला पैसा, जोला फल आफ्नो शिर माथि हाल्छिन् । यसरी रानीलाई पाँच दिन, छ दिन, सात दिन, आठ, नौ, दश, एघार, बाह्र, तेह्र चौध, पन्ध्र दिन भया यसरी दिन पछि महिना सुरु भए । तिन महिना हुँदा रानीलाई उल्टि हुने धेरै खाना खाने मन हुन्छ । त्यस्तै कागति खान माग्छिन् । जस्तै :

मेरी रानी मैनावती, ख्यानु बिछ्यानु ।
एक दानु निमुवाईको, हमुलै देल्योकी ॥
मेरी रानी मैनावती, निमुवा खायानु ।
निमुवाइको दानो पाया, पनीया खान्या थि ॥

त्यसपछि रानीलाई खिर माछा, खाने मन लाग्छ र मैनावती रानी भगवती भएको सबै घर परिवार साथी सङ्गीले पनि थाहा पाउँछन् । यसरी चार महिनामा साथी सङ्गीले थाहा पाए भने नौ महिनामा पुरै संसारले थाहा पाए । यसरी नौ महिना पुगे पछि गमरा देवीको जन्म हुन्छ । जस्तै :

दायुनु हौडूँ कन्याको, भयानि बिसियो ।
भयाँ हौडुको कन्याको मयाले परछ्यो ॥
कन्या भयाई जन्मी गैइछ, जसि कोइनु तसि ।
उदिया सूर्य कन्या, पन्युकी चन्द्रमा ॥

यसरी गमरा देवीको जन्म हुन्छ र देवी गमरा देवीलाई एक, दुई, तिन, चार, पाँच, छ, दिन हुन्छ । छ दिन भएपछि कन्याको चिन वा होरो हालिन्छ । मैनादेवीले कस्ति छिन्

भन्दा ठूला आँखा भएकी, कालो कपाल, सुन्दर, महेश्वर सुहाउँदि कन्या छ भनी जोगी बताउँछन् । जस्तै :

तति चोखा बाहुनका, आँखा जति टालो ।
एक आनु एक मानु, चोखि चाल राख्यो ॥
तेसरी होरो हाली, होरुलै आई गया ।
अरे बतेरी बाली कन्या, मयाश्वर जोग ॥

यसरी राशिको नाम पार्वती र राश कन्या पर्छ । त्यसपछि छटि न्वारन हुन्छ । त्यसपछि बाइसे तेइसे दिनकी हुन्छिन् । महिनामा पुगिन्छन् । एक महिनाकी गमरा देवी दुई महिनाकी जस्ती देखिन्छिन् । यसरी देवी ठूली हुदै गइन् र बाह्र वर्षकी हुँदा तेह्र वर्ष जस्ती हुन्छिन् । फेरी बाजे, जेठा बा, बाबा, आमा, हजुर आमा, सबै विहे गर्न योग्य भई भनी कुरा गर्न थाल्छन् । फेरी गमरा देवी विहे भैहाल्छ भनी भन्छिन् । यसरी विहे गर्नु पन्यो भन्दा गमरा देवी रिसाउँछिन् र गंगा किनारमा कुटि बनाई बस्छु मेरो लागि एक जना लखाने तानुले, पन्यो, डाडु सबै समानहरू मागिन्छन् र गाई गोरु लिइ वन तिर लाग्छिन् । जस्तै :

जीया जति जीया हमरा, मेरो बोल सुन ।
गाई फोइ रे जीया हमरा, कैरे वन लैजाउँ ॥
लैजा लैजा बाली कन्या, उनै रै वन लैजा ॥

त्यसपछि सबै साथी सङ्गीनीहरूलाई बोलाउँछिन् र जमुना तिर गाई चराउन जान्छिन् । वनमा नमुना नदीको बीच हुड्गामा बसी गमरा देवी विणयी बजाइ रहेकी हुन्छिन् । त्यहाँ शिव महेश्वर विणयीको आवाज सुनि आउँछन् र तिमि को हौं तिम्रो गोत्र के हो भनी सोध्छन् । उनीहरूका परिचय हुन्छ । जस्तै :

भुईसि चराउन्या, बासुरी बजाउन्या कै को बेटा है तुई ।
भुईसि चराउन्या, बासुरी बजाउन्या आफ्नै बाबाको बेटा ॥
वारि बाट बालि कन्या विणयी, बजाउँछे ।
पारी बाट बडु भाट, बसुरी बजाउँछ ॥
क हो क हो बाली कन्या, तेरा बाबुको गोत्र ।
क हो क हो बाली कन्या, तमरी राशी ॥

यसरी कुरा भएपछि हजुर मेरो गोत्र मिल्यो हामी विहे गर्ने भन्ने करा कानी हुन्छ । विहे त गर्ने र कसरी गर्ने भनी गमरा देवी सोधिन्छन् । बाहुनको होला, आमा बाबुको होलान्, जन्ति को होला आदि सबै विवाहलाई चाहि कहाँबाट ल्याउँछौं भन्दा महेश्वर सबै गोठाला साथीहरूलाई बनाउँला भन्छन् । यसरी आधा गोठाला माइती हुन्छन्, आधा गोठाला पैली पट्टि हुन्छन् । र बलुवाको हलुवा बनाउँछन् र सबैलाई खान दिन्छन् । औंलाका पातको

पिठायो बनाई सिन्दुर हाल्छन् । यसरी वनमा विवाह गर्छन् । यसरी वनमा विवाह गर्छन् र सबै गोठालाहरूलाई घरमा नभन्नु भनी भन्छन् । तर बाखाका गोठालालाई तिल र बलुवाको हलुवा दिन बिसिन्छन् । त्यो गोठालो पार्वती देवीको घरमा गई वनमा भएको विवाह बारे भनी दिन्छ । वनको विवाह पछि गमरा देवी घरमा माग्न आउनु भन्ने कुरा गर्छिन् र (शिव) महेश्वर तिम्रो बाबुको घर कहाँ हो, कुन बाटो हो भनी सोच्छन् र पार्वती देवी केदार देवताको घर जाने बाटोमा वुबाको घर पर्छ, भन्छिन् । के चिनारी छ घरको भनी सोध्दा मेरा बुवाका घर अगाडि चौपातो होला, ठूली सभा होली दनुवा हात्ती, धेरै गाई भैसी, भ्रुवा वा कुकुर होला भनी बताउँछिन् । त्यसपछि महेश्वर म तिम्रो घरमा के को भेष बनाइ माग्न आउँला भनी सोध्दा पार्वती जोगीको भेष बनाई आउनु भनी बताउँछिन् ।

त्यसपछि पार्वती घर फर्कीन्छे र आमा बासी खाना खाँ भनेर भन्दा बासी खाना नखाने भनेर भन्छिन् । गेडा गुडी खान दिन भन्छिन् । त्यसपछि आमाले खुब गाली गर्छिन् । जस्तै :

भ्रुवा कुकुर पाल्या थ्युँ त, देली परे दिनो ॥
लखमा बिराली पाल्या थ्युँ त, मुसी मारी दिनो ।
तोरे चेली कठै लाडी, क्याँइ पाल्या हुँ मुइले ॥
तोरे चेली पाल्दा है त, गयाँ भयाँइ कन बगाया ।

यस्तै संवाद भैइ रहेको बेला महेश्वर जोगीको भेषमा आलोक गर्छन् । मैनावती देवी भिक्षा दिन आउँछिन् । के भिक्षा दिऊ भनी भन्दा मैले मागेको भिक्षा दिन सक्नु हुन्छ भनी भन्छन् । त्यसपछि मैना देवी चामल, मसुरको दाल, गाई भैसी, बल्लु, बाखा के चाहियो भन्दा जोगी रूपी महेश्वर बोल्दैनन् । बोल के चाहिन्छ भन्दा महेश्वर हजुरकी छोरी दिनु भन्छन् । त्यो वाक्य सुनी मैना रानी छक्क पर्छिन्, र तिम्रीलाई मेरी छोरी दिनु भन्दा त धर्ती खाला, अग्नि जलाउँला, भनेर भन्छिन् । तिम्री आफूलाई हेर लिखा भएको जनैछ, खरानी घसेको शरीर, लडा परेको कपाल भनेर अपहेलना गर्छिन्, र लात्ताले हानेर ढोकाबाट तल भाँछिन् । जस्तै :

खोला देली है लात्ती भच्कायो, पटकनु खित्यो ।
पटकनु है लात्ती भच्कायो, पलिया सौडा खित्यो ॥
काँ को वलारी काँको डुलारी, कन्या घाउ भयाँइ हाले ।

त्यसपछि मेरी कन्या त रामलाई, कृष्णलाई, अर्जुनलाई, चन्द्रलाई, सूर्यलाई, सर्पलाई, वेत बाहुनलाई, ठकुरीलाई, महेश्वरलाई सुहाउने छ । तिम्रीलाई किन दिउ, यति सुन्दर केही

पनि दाग नभएकी छोरी भन्दा जोगी रूपी महेश्वर रामलाई छोरी दिए सिता सौता हुने, कृष्णलाई दिए राधा सौता हुने, अर्जुनलाई दिन द्रोपती सौता हुने, चन्द्रलाई दिए सितले मर्ने छ, सूर्यलाई दिए जली मर्छे, सर्पलाई दिए सर्पले डस्ला, बाहुनलाई दिए भोकै मर्छे, भनेर भन्छन् । महेश्वर सुहाउँदि छ भन्दा गमरा देवी जोगी भेषी महेश्वरलाई आफ्नो भेषमा आउन आग्रह गर्छिन् र मैनावती आमा बेहोस हुन्छिन् । होसमा आएपछि छोरीले विहे गर्न नमाने मै गर्छु विहे भनी भन्छिन् । यसो भन्दा महेश्वर अशुभ नबोल्न भन्छन् र पार्वतीसँग विहे गर्न दिन हेर्छन् । क्रमशः कार्तिक, मंसिर, पुस, माघ, फागुन, चैत्र, वैशाख, जेठ, असार, साउन यी कुनै महिना पनि रोजिएको विहेको दिन मन पर्दैन । भदौ महिना शुक्ल पक्ष सोमबार काम दिन गमरा र महेश्वरको विहेको दिन तोकिन्छ ।

त्यस्तै गरी गमरा देवी (पार्वती देवी) र महेश्वर (शिव) को विवाह हेर्न आकाशबाट श्री केदार, भूमिराज, मसन्या, सिद्धनाथ, पाँच पाण्डव, पञ्चैकोटी देवता, तेत्तीसैकोटी देवता आ-आफ्नो बहान चढी आएका हुन्छन् । यसरी यस गीतमा शिव र पार्वतीको जन्मदेखि विवाहसम्मको क्रियाकलापलाई गीतका माध्यमबाट व्यक्त गरिएको छ ।

४.६ गौरा सेलाएको गीतको विश्लेषण

यस गीतमा गमरा देवी र महेश्वरको विवाह पछि गमरा देवी माइत बस्न गएका बेला महेश्वरले आकाशबाट आफ्ना दूत पठाई गमरा देवीलाई घर आउन आग्रह गरेको पाइन्छ । साथै माइत घरबाट आउँदा छोरी र आमा बिचको कुराकानी पनि यस गीत माफत व्यक्त गरिएको छ ।

आकाशबाट महेश्वरले दुईवटा दूत पठाउँछन् । गमरा देवीलाई तुरुन्तै घर आउन भनी सन्देश दिन्छन् । यसरी घर आउन भन्दा गमरा देवी म नभए के भो मेरो सट्टा गंगा, सन्जा, छन् म नभए घर चलिहाल्छ भन्छिन् । हजुर नभए अरु केही होइन माता महेश्वर एकलै छन् भनी दुतहरू भन्छन् । यसै गरी हजुर नहुँदा गणेश बालक भोकै छन्, सरस्वती कन्या भोकी छ, महेश्वर निरास छन्, कौशिला सासु भोकी छन्, दशरथ ससुरा भोकै छन्, गाई भैसी सबै भोकै छन् भनी दुतहरू बताउँछन् ।

त्यसपछि गमरा देवी माइती घरबाट आफ्नो घर जान तयार हुन्छिन् । आमालाई आफ्ना खेलौना लुगा सबै सुरक्षित राखिदिन भन्छिन् र अर्को साल भदौ शुक्ल पक्षका दिन आउने भन्ने कुरा गर्छिन् र रुन्छिन् । जस्तै :

बाबाकी मभेली जीय रडी भडीलो, जीया सुना भीणै रैगइ, रडी भडीलो ।
आसे बुवा लोली गमरा, रडी भडीलो बुवा तोखि सैतुलो, रडी भडीलो ॥
गोठका भरना जिया रडी भडीलो, जिया सुना भीणै रैगइ रडी भडीलो ।
उपरी भदौ मास, रडी भडीलो, बुवा तई लोली आसे रडी भडीलो ॥

४.७ निष्कर्ष

डोटेली जनजीवनमा भदौ महिनाको पञ्चमीदेखि अष्टमीसम्म मनाइने गौरा अथवा गमरा पर्वको विशेष महत्त्व छ । यस अवसरमा गौराको पूजा गरिन्छ । सामूहिक रूपमा महिलाहरूबाट गरिने गौरा पूजापछि अष्टमीका दिन दुवधागो धारण गरी अठ्यावाली गायन हुन्छ । महादेव र पार्वतीको विवाहको प्रसङ्ग भएको अठ्यावाली डोटेली समाजको महत्त्वपूर्ण पौराणिक गाथा हो । तीजको दरखाने दिनदेखि नै डोटेली समाजमा गौरा पर्वको रमभूम प्रारम्भ हुन्छ । विशेष गरी सुदूर पश्चिमाञ्चलका विभिन्न जिल्लाहरूमा यो प्रचलित छ भने अहिले पश्चिम तराई र काठमाडौँमा बसाइसराई गरेकाहरू पनि गौरापर्व मनाउँछन् । अष्टमी उनीहरूको मुख्य दिन हो । यस दिनलाई गौराष्टमी अथवा दूर्वाष्टमी पनि भनिन्छ । यसै दिनको पूजा र गीतलाई अठ्यावाली पनि भन्ने चलन छ ।

कैलाशमा महेश्वर प्रकट भए र गङ्गाको किनारमा रहेको वरको रुखका छायाँमा गौरा प्रकट भइन् । हुर्केर यौवना अवस्थामा पुगेकी गौरी नदीको पल्लो किनारमा गाई चराउँछिन् र महेश्वर तल्लो किनारमा बाखा चराउन लैजान्थे, एक दिन महेश्वरले सोधे हे सुन्दरी, तिमी कसकी छोरी हो ? गौरीले आफ्नो परिचय बताइन् । एकदिन महेश्वरले गौरीसँग विवाह गर्ने इच्छा व्यक्त गरे । गौरीले विवाहका निमित्त उनलाई माग्न बाबा आमासँग भेट्न उनका घरमा आउनु पर्ने सल्लाह दिइन् ।

महादेव जागीका भेषमा गौरीका घरमा पुगे र अलख लगाए । त्यो थाहा पाएर घरकी आमाले सुन-चाँदी सहितको भिक्षा ल्याएर जोगीलाई भिक्षा थाप्न भनिन् । तर जोगीको रूप धारणा गरेका महादेवले भने - “मेरा घरमा सुन-चाँदीको अभाव छैन, मलाई कन्याको भिक्षा चाहिएको छ ।”

“हाम्री छोरी सूर्य-चन्द्रका लायक छिन्, यस्ता फुस्रा जोगीलाई होइन ।” आमा चाँहिले व्यङ्ग्य गरिन् । जोगीका रूपमा आएका महादेवले भने सूर्यलाई दिएमा तापले भस्म हुनेछिन्, चन्द्रमालाई दिएमा रातभरि हिडिँरहनु पर्नेछ । छोरीलाई ईश्वरको सेवामा लगाउने हो भने म नै महेश्वर हुँ भनेर जोगीले आफ्नो महेश्वरको असली रूप देखाए । आमाको

चित्त बुभयो र दुवैको विवाह भयो । यसरी गौरी-महेश्वरको दाम्पत्य जीवन अत्यन्त सुखद रह्यो र दुवैबाट कालान्तरमा गणेश जी को जन्म भयो ।

सात लोकको इहलीलाबाट युक्ति पाउन भाद्र सप्तमीका दिन दिनभरि व्रत बसी सन्ध्याकालमा सात गाँठा पारेको र अष्टमीका दिन चौरासी गाँठा पारेको दुब धागो लगाउने लोक परम्परा अनुसार गौरीले पनि महादेवसँग यी वस्तु ल्याइ दिन अनुरोध गरिन् । त्यति मात्र होइन गौरीका पछेउरी, चोली र लहङ्गा पनि फाटेका थिए । तर महेश्वरसँग यी वस्तु सामर्थ्य थिएन । त्यस कारण उनले त्यस्ती गौरीले दुबधागो र कपडा लगाउँदा त काली पो हुन्छिन् भनी कुरा गरेर टार्न खोजे । गौरी महादेवको व्यवहारबाट साह्रै रुष्ट भइन् र वादीभाटलाई ती वस्तु लिन माइत पठाइन् । तर वादीभाट पनि समयमा आएन, आफैँ जानु पर्ने भयो । आमा र भाउजूसँग भेट भयो उनीहरूको अवस्था पनि राम्रो थिएन । भाई-बुहारीका घरमा जाँदा उनले स्वागत गरिन् र इच्छा बमोजिमका वस्तु माग्नु भनिन् । गौरीले बुहारीलाई दुई असल सन्तान प्राप्त होउन् भनी आर्शिवाद दिइन् । भाउजुले पनि आफ्नो परिस्थिति जनाउँदै क्षमा मागेकाले दुई असल सन्तानको आर्शिवाद दिइन् । गौराका माइतीहरू पनि सुख-शान्तिपूर्वक जीवनयापन गर्न थाले ।

त्यसैले कुनै वर्ष भदौ महिनाको शुक्ल पक्ष धौली वा उजाली गौरा र कुनै वर्ष कृष्ण पक्षमा काली वा आनारी गौरा मनाइन्छ । गौरा पर्वसँग सम्बन्धित कथामा प्रसस्त विविधता पाइन्छ र कथा श्रद्धालालाई क्रमबद्ध रूपमा प्रस्तुत गरेको पनि देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा भने गौरी र महेश्वरलाई पनि लोक जीवनका अन्य व्यक्तिसरह देखाएर साधारणीकरण गरिएको छ ।

पाँचौँ परिच्छेद

सारांश तथा निष्कर्ष

५.१ सारांश

प्रस्तुत अध्ययनपत्रको पहिलो परिच्छेदमा अध्ययनको परिचय अन्तर्गत विषय परिचय समस्याकथन, अध्ययनको उद्देश्य, अध्ययन कार्यको सीमा, अध्ययन विधि र अध्ययन कार्यको रूपरेखा प्रस्तुत गरिएको छ ।

यस अध्ययनपत्रको दोस्रो परिच्छेदमा कञ्चनपुर जिल्लाको परिचय र श्रीराम जानकी टोलको परिचय अन्तर्गत कञ्चनपुर जिल्लाको परिचय, भौगोलिक अवस्था, हावापानी, धार्मिक एवम् सांस्कृतिक अवस्था, प्रमुख धार्मिक एवम् पर्यटकीय स्थलहरू, बसोबास, रहनसहन र भेषभुषा, सामाजिक अवस्था, आर्थिक र शैक्षिक अवस्था र श्रीराम जानकी टोलको परिचयको बारेमा अध्ययन गरिएको छ ।

यस अध्ययनपत्रको तेस्रो परिच्छेदमा गौरा पर्वमा गाइने गीतहरूको सङ्कलन अन्तर्गत बिरुडा भिजाउँदाको गीत, बिरुडा पखाल्दाको गीत, अठ्यावाली गीत, गौरा सेलाएको गीतहरूको अध्ययन यसमा गरिएको छ ।

यस अध्ययनपत्रको चौथो परिच्छेद गौरा गीतहरूको विश्लेषण अन्तर्गत गौरापर्वको परिचय, गौरा शब्दको उत्पत्ति, गौरापर्वको ऐतिहासिक मान्यता, गौरा पर्वको भौगोलिक क्षेत्र, गौरा पर्वको उपासक, गौरा पर्वमा गाइने गीतहरूको विश्लेषण, बिरुडा भिजाउँदाको गीतको विश्लेषण, बिरुडा धुँदाको गीतको विश्लेषण, कुन्नुनान गयाको गीत (सप्तमी औंसेक) को विश्लेषण, अठ्यावाली गीतको विश्लेषण, गौरा सेलाएको गीतको विश्लेषण बारे यस परिच्छेदमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

प्रस्तुत अध्ययनपत्रको पाँचौँ परिच्छेदमा सारांश तथा निष्कर्ष राखिएको छ र अन्त्यमा शब्दको अर्थ, स्रोत व्यक्ति, संस्था र केही तस्वीरहरू रहेका छन् भने अन्त्यमा सन्दर्भसूची समेत राखिएको छ ।

५.२ निष्कर्ष

नेपाल आफैमा लोक संस्कृतिले भरिपूर्ण देश हो । यहाँ जातजाति धर्म संस्कार अनुसारका आ-आफ्नै मौलिक लोक संस्कृति परम्परा रहेका छन् । यिनै लोक परम्परा

बोकेको मध्ये एक क्षेत्र कञ्चनपुर जिल्ला अन्तर्गतको श्रीराम जानकी टोल हो । सामाजिक सांस्कृतिक भौगोलिक हिसाबले मात्र नभई जैविक विविधताले भरिपूर्ण रहेको छ । मानवीय समाजका विविध पक्षमा घट्ने घटनाक्रमलाई कथा वस्तु बनाइ गौरा महेश्वरको जीवन लीलाको माध्यमबाट युगबोधको सन्देश दिने सम्वाहक हो गौरा पर्व । गौरा पर्वको एकातिर धार्मिक आस्था बोकेको छ भने अर्को तिर मनोरञ्जन धार्मिक आस्था र मनोरञ्जनको सङ्गमबाट नै गौरापर्व हर्स उल्लासका साथ मनाइन्छ भने रीति गीत र अन्य गीतले सामाजिक समस्या हाँसो, ठट्टा, माया प्रेमको भावलाई आफ्नो गीतमा समेटिएको हुन्छ ।

वर्षौदेखि हस्तान्तरित हुँदै आएका गौरा गीतहरूले त्यहाँका मौलिकता, ग्रामीण परिवेश, भेषभुषा सुख दुःखका अनुभूति एक आपसमा बाड्नुका साथै मनोरञ्जन आपसी मेलमिलाप गर्ने गर्दछ । गायनमा सरलता लपमा विविधता हुनु रचयिता अज्ञात हुनु समाजमा बस्ने सबै जातजाती वर्ग उमेर समूहका मानिस ति खेलमा सहभागि हुनु आदि जस्ता विशेषता भएकाले गौरा गीत छुट्टै पहिचान बोकेको नेपाली लोक साहित्यकै अभिन्न अङ्ग हो ।

शिष्ट, सभ्य महिला, पुरुष सबैले आ-आफ्नै लय, भाव पैतला, हिँडाई, खेलाइ, गायन बोकेका यी गौरा गीतलाई सुदूरपश्चिममा मात्रै सीमित नराखि सिङ्गो नेपाली समाजमा नै स्थापित गराउनु आवश्यक छ । सञ्चारका साधनले साघुरीदैँ गएको हाम्रो समाज यस्ता लोक परम्पराको अनुसरण नगर्ने भएकाले लोप हुदैँ गइरहेको छ । अतः गौरा गीत, गौरा पर्व पूर्वाको इतिहास मौलिक रीतिरिवाज, धार्मिक जनविश्वास एवम् स्थानिय लोक भावना लोकलय समेटेको नेपाली लोक संस्कृतिको नासो हो । यसको संरक्षण गर्नु सम्पूर्ण नेपालीको दायित्व हो ।

यस अध्ययनपत्रमा कञ्चनपुर जिल्लाको श्रीराम जानकी टोलमा प्रचलित गौरा पर्व र गौरामा गाइने गौर गीतहरूको विश्लेषण त्यसले दिन खोजेको सन्देश उल्लेख गरिएको छ । यस अध्ययनपत्रमा कञ्चनपुर जिल्लाको श्रीराम जानकी टोल क्षेत्रको परम्परा, रीतिरिवाज, चालचलन, भेषभुषा र यस क्षेत्रको गौरापर्वको बारेमा केहि जानकारी लिन सकिने छ ।

सन्दर्भसूची

बन्धु, चूडामणि. (२०५८). नेपालीलोक साहित्य, काठमाडौं : एकतावुक्स ।

शर्मा, पुष्पाकुमारी (२०७५). शिखर नगरपालिकामाप्रचलितगौरा गीतहरुको अध्ययन, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, रत्न राज्यलक्ष्मीक्याम्पस, काठमाडौं, २०७५ ।

स्थानीयतहको वस्तुगत विवरण, कञ्चनपुरको परिचय, कञ्चनपुर : तथ्याङ्क कार्यालय, २०७४ ।

परिशिष्ट (क)

स्रोत व्यक्ति सूची

नाम	उमेर	ठेगाना
ईश्वर दत्त बडू	२९	महेन्द्रनगर कञ्चनपुर
कमलाजोशी	२६	बैतडी
जानकी देवी भट्ट	६०	महेन्द्रनगर कञ्चनपुर
महादेव भट्ट	७०	महेन्द्रनगर कञ्चनपुर
वसन्ती भट्ट	२२	महेन्द्रनगर कञ्चनपुर

परिशिष्ट (ख)

